

81.21 Карпсх
4-75

Кер. 3444-Д

1

Къарачай тил

ДЕПОЗИТ

ЧОТЧАЛАНЫ Ш. М., БЛИМГЪОТЛАНЫ И. Ш.

Къарачай тил

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ,
ТИЛГЕ ЮРЕТИУ

БИРИНЧИ КЛАСС

БЕШИНЧИ ЧЫКЪГЪАНЫ

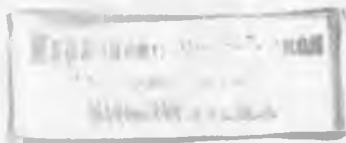
*Къарачай-Черкес
облоно бегитгенди*

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМОЮ
ЧЕРКЕССК—1981

ЭРТДЕН САЙЫН
АШЫГЪЫБ
Биз школгъа
БАРАЙЫКЪ.
УСТАЗЛАГЪА
ТЫНГЫЛАБ,
Окъуу,
БИЛИМ АЛАЙЫКЪ.

кар: 3449

1-чи иш. Окъугъуз. Хапарчыкъда ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Джайны юсюнден айтылгъан айтымлары джазыгъыз.

Джай игиди. Кюн къыздырады. Таулада къар эрийди. Суула уллу болгъандыла. Азрет чабакъ тутады. Осман бла Хасан джууунадыла.

2-чи иш. 1. Окъугъуз.

Къач.

Джылы джай озду. Къач келди. Битим игиди. Биз школну бачхасында ишлейбиз. Мен къачны бек сюеме.

2. Хапарчыкъда нени юсюнден айтылады? Хапарчыкъда ненча айтым барды? Хар айтымда ненча сёз барды? Хапарчыкъны джазыгъыз.

Сюеме

3-чю иш. 1. Окъугъуз. Хар айтымны ауаз бла бёлюгюз.

Озду джылы джай. Келди алтын къач. Халкъгъа байлыкъ келтирди. Бизни къууанчлы этди.

2. Ненча айтым окъудугъуз? Айтымлары джазыгъыз. Экинчи, джазгъаныгъызны тинтиб кёрюгюз.

Къууанч

4-чю иш. Окъугъуз. Точкаланы орнуна керекли сёз-лени сала джазыгъыз.

Къачда иш кёб болады. Сууукъ ... ура башлайдыла. Адамла ... ишлейдиле. Биз ... джыябыз. Колхозгъа болушабыз.

Керекли сёзле: алма, джелле, Сууукъ
колхозда.

5-чи иш. Хар айтымны ахырында ауазыгъызны тюшю-ре окъугъуз. Бир къауум сёз уллу хариф бла башланыб нек джазылгъанын айтыгъыз. Хапарчыкъны джазыгъыз.

Анам.

Анамы иши кёбдю. Биз анга болуш-дукъ. Юйню Айшат сибирди. Сууну Осман алды. Мен ашарыкъ этдим. Анам солуду.

6-чы иш. Хар айтымны айырыб окъугъуз. Былайда ненча айтым барды? Керекли джерине точка сала джазыгъыз.

Сауут

Кирпичик.

Хасан чегетге барды анда кирпичи бала-чыкъ тутду Хасан аны юйюне кел-тирди сют ичерге юретди энди ол уллучукъ болгъанды.

Уллу

7-чи иш. Къаз, бабуш, харбыз, къоян деген сёздеде ненчашар таууш болгъанын айтыгъыз. Кесилген харифле-ден ол сёзлени къурагъыз, тетрадлагъа джазыгъыз.

Къаз

бабуш

харбыз

къоян

къ-а-з

б-а-б-у-ш

х-а-р-б-ы-з

къ-о-я-н

8-чи иш. Хар айтымны кесин башха окъугъуз. Китабха экинчи къарамай джазыгъыз. Джазыб бошасагъыз, китабха къараб, тинтиб кёрюгюз.

Ма баш орам. Роза анда джашайды. Ол бизге келди. Биз тоб ойнадыкъ. Ол мени тенгимди.

9-чу иш. Окъугъуз. Хар айтымда ненча сёз болгъанын айтыгъыз. Ючюшер тауушдан къуралгъан сёзлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Умар атха джер салды. Зоя бизге келди. Азрет иги малчыды. Мен юйге келдим.

юй

Китаб кёб билим береди.

10-чу иш. 1. Окъугъуз. Базыкъ джазылгъан сёзлени ненчашар тауушлары болгъанын, къайсыла болгъанларын айтыгъыз.

Бизни школда терек бачха барды.

Терек бачханы сохтала кеслери ёсдюргендиле.

Терекледе алма, кертме, балий, кьоз кёбдю.

Сохтала кёб кёгет джыядыла. Сабийле терек бачханы суюдиле.

2. Тюбюнде базыкъ джазылгъан сёзлени тетрадагъа джазыгъыз.

Алма. Кьоз. Терек. Школда. Кёб.

3. Кесилген харифледен бу айтымланы кьурагъыз:

Джай озду. Къач болду.

Сёзде тауушладан кьураладыла. Тауушли джазмуда харифле бла белгилениди.

11-чи иш. Окъугъуз. Айырылыб джазылгъан сёзде нечча таууш болгъанын айтыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Къач болду. **Биз школгъа бардыкъ.**
Устаз бла джылы саламлашдыкъ. **Окъуб** башладыкъ. **Биз школубузну бек сюебиз.**

12-чи иш. Окъуб, хар эки сёзде къайсы тауушла башха болгъанларын айтыгъыз. Башха харифлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Тана—сана

Къара—джара

Тау—бау

Барыу—къарыу

Тала—къала

Тарта—карта

Тюй—той

Ата—ана

Сюрюу—джюрюу

Таулу—джаулу

Тауушланы эштебиз, айтабыз. Харифлени джаазыбыз, кёребиз.

13-чю иш. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз. Хар сёзде нечча таууш бла хариф болгъанын айтыгъыз.

Ат. Хасан. Сохан. Турна.

14-чю иш. Окъугъуз. Алгъын эки тауушлу, ызы бла юч, тёрт, беш тауушлу сёзлени айырыб джазыгъыз.

Эл, битим, устаз, бау, иш, къозу, ол, ала, ач, ийнек, кёз, сумка, кенг, ушакъ, кюрт, айю, стол, къала, кюзгю, ун, кёл.

Окбугбуз, сёлени толу джазыгбуз.

Кита...

Пер...

Сагба...

Ныз...

Кбо...

Ча...

Кбо...

Киш...

15-чи иш. Эртденбла не этгенигизни юсюнден хапарчык кбураб айтыгбуз.

Ийнек

Джазыгбуз:

Мен джети сагбатда кбобама. Орнуму кесим джыяма. Кболларымы, бетими джууама. Ашарык ашайма. Сумкамы алыб, школгба кетеме.

16-чы иш. Сёлени керекли харифлерин сала джазыгбуз. Беш харифден кбуралгбан сёлени тублерин сызыгбуз.

Байра..., шаха..., саба..., чою..., бёр..., чалм...н, ал...а, нарт...х, мам...кб, кбарм...кб, таб...кб, чын...р, лам...а, тур...а, шин...ик, трак...ор, сур...т.

Ачыкъ харифле ридула: а о м у я
н ю е ё з.

17-чи иш. Окъугъуз. Адам атлада ачыкъ харифлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Хамит, Руслан, Хызыр, Эсен тенгледиле. Тёртюсю да юлгюлю сохталадыла. Ала Османнга, Раягъа, Кёккёзге болушханлай турадыла.

18-чи иш. 1. Ачыкъ харифлени точкаланы орнуна салыб окъугъуз. Джазыгъыз. Биринчи тюбеген ачыкъ харифлени тюбюн сызыгъыз.

Къо...нчыкъ отлайды. Итчик аны к...р-
дю. Къ...янчыкъ тикни ёрг... къ...чды. Ит-
чик къоянн... сюрд... . Къоянчыкъ букъд... .
Итчик, табм...й, арыб къайтды.

2. Къаллай ачыкъ харифле джазылмай къалгъандыла?

3. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз, ачыкъ харифлерин айтыгъыз.

Кулизар.

Зоя.

Хызыр.

19-чу иш. 1. Окъугъуз. Ауаз бла айтымлагъа бёлюгюз. Хар айтымны уллу хариф бла башлаб, аягъында точка сала джазыгъыз.

Къач келди кюнле къысха болдула турнала къыблагъа атландыла сохтала джылы кийиндиле адамла къышха хазырланадыла биз къышны ашыгъыб сакълайбыз.

2. Аллында эки айтымны сёзлеринде ачыкъ харифлене тюблерин сызыгъыз.

20-чы иш. 1. Хар столбикде сёзледен айтымла къурагъыз. Хар айтымда биринчи сёзню уллу хариф бла джазыгъыз. Айтымланы аягъында точка салыгъыз.

биз	юйде	устазла
школда	кесибизден	бизни
билим	гитчелеге	иги
алабыз	болушабыз	халиге
		юретедиле

2. Ючюнчю айтымда сёзлени ачыкъ харифлерини тюблерин сызыгъыз.

21-чи иш. 1. Окъугъуз; китабдача, хар тизгинни джангы тизгинден джазыгъыз.

Аман багъа алмайыкъ,
Иги болсун атыбыз,
Бизни кёрюб, къууансын
Суйген Ата джуртубуз.

2. Сёздеде ачыкъ харифлени айырыб, былай джазыгъыз: а, ы, и... .

22-чи иш. Кесилген харифледен сёзле къурагъыз. Ачыкъ харифлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Малчы. Колхоз. Тюкен. Пионер. Джангур. Бугъа. Марал. Умар.

23-чю иш. Керекли ачыкъ харифлени сала, сёзлени окъугъуз.

...ракъ

...нюс

...гюз

...мар

Сёзлени ахырларына керекли ачыкъ харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Колхозчул... ишге кетдил... . Биз школгъ... барабыз. Ол бизн... школд... . Мен бу элд... джашайма.

Ачыкъ тауушла сегиздиле:

а у о ы э и ё ю.

Ала экиге юлешинедиле:

Къатыла: а ы о у,

Джумушакъла: э и ё ю.

24-чю иш. Джазыгъыз. Сёзледе къаты ачыкъ харифлени тюблерине сызчыкъ тартыгъыз.

Отун, эрик, ёгюз, тары, сумка, эчки, тубан, отуз, арыкъ, ётмек, сабан, къамчи, эшик, бычакъ, джамчы, бышлакъ.

25-чи иш. 1. Сёзледе джумушакъ харифлени тюблерине сызчыкъ тарта джазыгъыз.

Айшат бла мен школдан келдик. Биз къолларыбызны джуудукъ. Анам ашарыкъ берди. Биз ашадыкъ. Ёрге къобдукъ. Аууз-ла-ры-быз-ны чайкъадыкъ.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз.

Джер

Джилек.

26-чы иш. 1. Точкаланы орнуна керекли ачыкъ харифлени сала окъугъуз.

Аминатны атас... трактористди. Анасы колхозд... ийнек сауады. Аминат юйн... кирс...з т...тады. Юйде гитче ...гешчигин

сабий садха элтиб, келтириб турады. Аминат дерслерин да иги ...къуйду. Ол тутхан ишин к...лю бла этеди.

2. Айырылган сёздеде ачыкъ харифлени къатыла бла джумушакълагъа бёлюб джазыгъыз.

Ю л г ю:

Къатыла: *а*, Джумушакъла: *э*,

Нарт сёз: *Адебинги къатла, намысынгы сакъла.*

27-чи иш. Алгын къаты ачыкъ харифлери болган сёзлени, ызы бла джумушакъ ачыкъ харифлери болган сёзлени джазыгъыз.

1) Махар. Юнюс. Мырза. Къурман. Эдик. Солтан. Умар.

2) Кюмюш. Атлы. Чёгюч. Кюзгю. Тоб. Чана. Мюйюз. Быхы.

Ю л г ю:

Махар, Умар, Юнюс, кюмюш,

28-чи иш. 1. Окъугъуз. Хар айтымны, китабдача, жангы тизгинден джазыгъыз.

Унутмагъыз:

Устаз классха кирсе,
Бирден ёрге къобугъуз.
Устаз эркинлик берсе,
Орнугъузгъа олтуругъуз.

Джангур

2. Эки ачыкъ тауушу болгъан сёзлени тюблерин сызыгъыз.

29-чу иш. 1. Сурагха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз.

2. Точкаланы орнуна къаллай сёзле керекдиле? Ол сёзлени сала джазыгъыз.

Назифат ... ойнайды. Назифат ... джууады.

30-чу иш. Берилген бѐлюмлени, сёзлени, айтымланы устаз окъуб, сиз джазыгъыз.

Мы, му, ми, мю.

Лы, лу, ли, лю.

Мырды, Мурат, мюйюш, миз. Атлы, уллу, тюкю, элли.

Атам къой кютеди. Анам ийнек саады. Мен анама болушама.

Мюйюш

31-чи иш. 1. Окъугъуз. Китабдача, хар тизгинни джа-
нгы тизгинден джазыгъыз.

Унутма.

Дерсинги айтыргъа излесенг,
Дауур этме, тут къолунгу ёрге.
Классны мизамын бузма,
Бузукъ болма нёгеринге, тенгинге.

2. Бузукъ, мизам, джорукъ де-
ген сёзлени магъаналарын устазгъа
соруб билигиз, кесилген харифледен
ол сёзлени къурагъыз.

мизам

джорукъ

32-чи иш. Тауушлары бла харифлери бирча болмагъан
сёзлени табыб тюблерин сыза, айтымланы джазыгъыз.

Съезд болду. Атам ары барды. Анга ме-
дал бердиле. Пионер лагерь ачылды. Ол
июнь айда эди.

3.

Тунакы харифле.

б в г гъ д дж ж з й к къ п м
н нг п р с т у ф х ц ч ш щ.

33-чю иш. Окъугъуз. Айырылгъан сёзде тунакы ха-
рифлени тюблерин тарта джазыгъыз.

Кёкню булут басды. **Хыны** джел келди.
Къанатлыла ышыкъ джерлеге **къысыл-**
дыла. Кёб турмай **джангур** джаууб тебре-
ди. Биз да **тоб** оюнну къойдукъ.

34-чю иш. Окъугъуз. Белгиленген сезледе тунакы харифлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз. Ол сёзлени къалай джазылгъанларын эсле тутугъуз.

Мен анамы бек сюеме.
Айтханын да этеме.
Кийинеме, юй джыяма.
Школума кетеме.

джыяма

35-чи иш. 1. Эки тунакы тауушу болгъан сёзлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Октябрятла.

Биз орамда барабыз. Джолда эслеб келебиз. Уллулагъа джол къоябыз. Гитчелеге болушабыз. Алайды бизни адетибиз. Ок-тя-брят-ла-ды бизни атыбыз.

2. Октябрятла деген сёзде ненча тунакы хариф болгъанын аууздан айтыгъыз.

Октябрятла

36-чы иш. 1. Сёзледен алгъын биришер ачыкъ харифи, ызы бла экишери, ючюшери болгъанланы джазыгъыз.

Къойчу, туз, отун, къаз, турма, карандаш, тирмен, къол, сенек, буз, къанатлы, джай, чана, пенал, пол, пионер, ручка, радио.

2. Бирер ачыкъ харифи болгъан сёздеде тунакы харифлени тюблерин сызыгъыз.

37-чи иш. 1. Окъугъуз. Ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Керекли джерине точка сала джазыгъыз.

Ишлеб башладыкъ Марзий арбазны сибирди Хамит кирни тѣкдю мен алагъа болушдум арбаз таза болду.

2. Эки тунакы харифи болгъан сѣзлени гюбюне сыз тартыгъыз.

38-чи иш. 1. Суратлагъа къарай, айтымланы джазыгъыз.

Солтан сурат
салады.

Клара эгечин
кийиндиреди.

Борис бетин
джууады.

2. Тунакы харифлени айырыб, юлгюдеча джазыгъыз.

Юлгю: *с, л, ... , ...*

39-чу иш. Точкаланы орнуна керекли тунакы харифлени сала джазыгъыз.

Сафар бла Умар.

Сафар бла Умар тат...ы те...ледиле. Ала кѣбюсюне бир...е ишлейди...е. Школ...у ал-

лында тере...леге къарылгъач уяла этиб салгъан...ыла. Бачха...а кеслери орнатха... тереклеге суу сала...ыла. Тёгереклеринде хан...ларын ариулайдыла.

40-чы иш. Окъугъуз. Алгъын бир, ызы бла эки, юч, төрт тунакы тауушу болгъан сёзлени джазыгъыз.

Сослан, ун, тана, базман, аш, от, канал, кырдык, сом, боран, бал, нал, ат, мал, сенек.

41-чи иш. 1. Суратха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз.

2. Хапарчыкъны былай джазыб башлагъыз:

Киштик чычханны тутаргъа тебрегенди.
Чычхан къачханды. Ол къачыб...

42-чи иш. Окъугъуз. Алгъын бир, ызы бла эки, юч, төрт тунакы тауушу болгъан сёзлени айырыб джазыгъыз.

Завод, эл, арба, чегет, ат, арбаз, бачха, кюрт, машина, даурбаз, суу, ферма, ун, автобус, джер, таш, кюн, терезе, къарылгъач, къуш.

эл

завод

43-чю иш. 1. Сёзлени бёлюмлеге бёле окъугъуз.

Ал-ма, та-на, ар-ба, эч-ки, ша-па, пар-та, кар-та; кир-пи, чё-гюч, га-лош, бал-та, те-рек, ма-ши-на, те-ре-зе, лам-па, чай-ник, кел-ди, бар-макъ.

2. Хар сёз ненча бёлюмге бёлюнеди?

3. Хар сёзде ненча ачыкъ хариф барды?

44-чю иш. 1. Бёлюмлеге бёле окъугъуз.

Шахар. Арба. Бала. Тала. Хуна. Кирпи.

2. Сёзлени биринчи бёлюмлеринде ачыкъ харифлени айтыгъыз. Джазыгъыз, хар бёлюмде ачыкъ харифлени тюбюне сыз тартыгъыз.

3. Кесилген харифледен октябрытла деген сёзню къурагъыз.

Октябрытла.

45-чи иш. 1. Окъугъуз. Биринчи эки тизгинни джазыгъыз. Сёздеде ачыкъ харифлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Биз, къу-уанч-лы са-бий-ле,
Би-ри-гиб шох-лукъ-ну ту-тар-быз.
Сюйген къралыбызгъа
Хар заманда джарарбыз.

2. Ненча бёлюм, ненча ачыкъ хариф болгъанын санагъыз.

Сёзлени бѣлюмлеге бѣлюрге боллукъду.
Сёзде ненча ачыкъ хариф болса, анча бѣ-
люм болады.

46-чы иш. Сёзлени бѣле джазыгъыз.

1) Асхат. Хасан. Борис. Мазан. Осман.
Лиза. Света. Гезам. Люба. Азрет. Солтан.
Салих. Добай. Фатима. Магомет. Марзият.

2) Бачха. Кѣлек. Тенгле. Элчиле. Ка-
рандаш.

Юлгю: *Ас-хат*. . . .

47-чи иш. 1. Джомакъчыкъны окъугъуз, не болгъанын
ангылагъыз.

Бир анада—минг бала, бары юсюне та-
гъылыб, аяз урса, шыбырдайдыла, бары
анга тарыгъыб.

(Ч а п р а к ъ л а.)

2. Белгиленген сёзлени сызчыкъла бла бѣлюмлеге
бѣле джазыгъыз.

48-чи иш. 1. Окъугъуз.

Халимат былай
айтханды:

Чал—

Кир—

Люба къош-
ханды:

*ман, къы, дыш,
лыкъ*

ни, сиз, ит, ли

2. Ала къаллай сёзле къурагъандыла, аланы джа-
зыгъыз.

3. Октябратла, колхоз, совхоз деген сёзлени бѣлюмле-
ге бѣлюгюз.

49-чу иш. 1. Окъугъуз. Бѣлюмлеге къайсы сѣзлени бѣлюрге боллугъун, къайсы сѣзлени бѣлюрге болмазлыгъын айтыгъыз.

Колхоз.

Бизни колхоз бай колхозду. Колхозда кѣб мал барды. Малла семиздиле. Шогъай маллагъа къарайды. Ол иги малчыды.

2. Биринчи айтымны сѣзлерин сызчыкъла бла бѣлюмлеге бѣле джазыгъыз.

50-чи иш. Бѣлюмледен сѣзле къураб айтыгъыз, ол сѣзлени джазыгъыз.

Ал

Ба

Юлгю: Ал + ма, алма.

51-чи иш. 1. Бирер бѣлюм къоша, сѣзле къураб окъугъуз. Ол сѣзлени джазыгъыз.

Ча—. Те—. Ма—. Аз—. Бач—.

Къар—. Ки—. До—. Ах— Бал—.

2. Кесилген харифледен бу сѣзлени къурагъыз.

Алий. Балий. Дарий.

52-чи иш. Хар тизгинде сёзледен бирер айтым къураб джазыгъыз.

алдым, тюкенден, китаб, Мен,
бар, Китабда, эдиле, хапарла, сейир,
аланы, окъудум, Мен.

53-чю иш. Окъугъуз. Къайсы сёзлени ал бёлюмлери бирчады? Ол бёлюмлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Тауда нарат чегет ёседи. Наныу наныкъ джыяргъа барды. Назир джолну кёргюздю. Нанаш аланы табды. Ала юйге келдиле.

54-чю иш. Суратланы юсюнден айтымла къурагъыз. Ол айтымланы джазыгъыз.

55-чи иш. 1. Керекли харифлени сала, хапарчыкъны джазыгъыз.

Рамазан.

Рамазан кече у...нды. Школгъа кечге къалгъанча болду. Ёрге къ...бду. Сагъатха

къарады. Юч сагъат болгъанын кёрдю.
Джанг...дан джукълады.

2. Биринчи эки айтымны сёзлеринде ачыкъ харифле-
ни тублерине сыз тартыгъыз.

56-чы иш. Окъугъуз, айтыгъыз. Бир тауушдан бёлюм
къураламыды? Сёзлени, юлгюдеча, бёлюмлеге бёле джа-
зыгъыз.

Ана, Умар, эрик, элек, эмен, ала, аша,
улан, орам, отун, адам, оюн, ёзен, аякъ.

Юлгю: *А-на, У-мар,*

57-чи иш. Окъугъуз. Белгиленген сёзлени аууздан
бёлюмлеге бёлюб сынагъыз. Хапарчыкъны джазыгъыз.

Айю.

Ма уллу айю. Айю уя этди. Ол къая
тубюнде эди. Рая бла Зоя аны кёр-
дюле. Ала къоркъмадыла. Наныкъ

джыя

джыя кетдиле.

5. Сёзлени кёчюрюу.

Сёзню бир тизгинден башха тизгинге
бёлюмлеге бёлюб кёчюрюрге керекди.

Ал-ма. Кол-хоз-чу. Те-рек-ле.

58-чи иш. 1. Сёзлени джазылгъанларыча, кёчюрюрге кереклисича джазыгъыз.

Ал-ма, та-на, ты-лы, къо-ян, та-ба, та-ла.
Те-рек, бо-ран, те-мир, ур-лукъ, ба-буш.
Бур-ма, керт-ме, тур-на, руч-ка, тах-та.

2. Хар сёзде ненча бёлюм барды? Хар бёлюмде ненча ачыкъ хариф барды? Санагъыз.

59-чу иш. Сёзлени, джазылгъанларыча, кёчюрюрге кереклисича джазыгъыз. Хар сёзде ненча бёлюм болгъанын, аланы къалай кёчюрюрге керек болгъанын сынагъыз.

Те-мирчи,	темир-чи.
Ба-раза,	бара-за.
Те-берди,	Тебер-ди.
Кол-хозчу,	колхоз-чу.
Чал-къычы,	чалкъы-чы.

60-чы иш. Сёзлени, кёчюрюрге кереклисича, сызчыкъ-ла бла бёле джазыгъыз.

Кеме, перо, арпа, быхы, къозу, сурат, пенал. Рашид, мамукъ, сапын, сенек, салам, къармакъ, ферма, тюлкю, Марзият, карандаш, терезе, Ку-
лизар.

Карандаш

61-чи иш. Окъугъуз. Айтымлада кёчюрюрге болмагъан сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз. Аланы кёчюрюрге нек болмагъанын айтыгъыз.

Кеч болду. Къар джауду. Танг атды.
Ит къоян тутду. Ол уллу къоянды.
Сен таз ал. Ма къаты буз. Ахмат
атха джер салды.

кюйюз

62-чи иш. Сёзлени, кёчюрюрге кереклисича, сызчыкъ-ла бла бёле джазыгъыз. Кёчюрюрге болмагъан сёзлени тюбюнде башха джазыгъыз.

Тал. Тала. Бал. Бала. Таз. Таза. Мал. Малчы. Сан. Санау. От. Отчукъ. Буз. Буз-лау. Ун. Унчукъ. Саз. Сазлы.

63-чю иш. Китабха къараб, хар айтымны окъугъуз. Китабха экинчи къарамай джазыгъыз. Бошасагъыз, тин-тиб кёрюгюз.

Бачха.

Джаз келди. Солтан джер къазды. Роза урлукъ атды. Ала сохан, быхы, турма салдыла. Битим иги болду.

64-чю иш. Керекли джерине точка сала, белгиленген сёзлени, кёчюрюрге кереклисича, сызчыкъла бла бёле джазыгъыз.

Мен орта орамда джашайма орам **кир-сизди** терекле кёбдюле машинала **озадыла** уллу юйле бардыла адам-ла ишге барадыла.

тауукъ

65-чи иш. Окъугуз. Белги-ленген сёзлени, кёчюрюрге кереклисича, бёле джазыгъыз.

Салимат школгъа кесин джарашдырмай келди. **Фатима** аны классха иймеди. **Халбарагъа** бизни классда орун джокъду.

Бѣлюм кѣуралгъанлыкыгъа, бир харифни тизгинде кѣюргъа не джангы тизгинге кѣчюрюрге болмайды.

Былай кѣчюрюрге керекди:

Орам-ла, отун-чу, къая-ла, аякъ-ла.

66-чы иш. 1. Сѣзлени, кѣчюрюрча, бѣлюгюз.

Орундукъ, оюнлу, мияла, окъугъан, оноучу.

2. Кѣчюрюрге болмагъан сѣзлени джазыгъыз. Аланы кѣчюрюрге нек болмагъанын айтыгъыз.

Унух. Бау. Юлеш. Умар. Орун. Ана. Тюе. Айю. Оюн. Оракъ. Класс. Рая.

3. Кесилген харифледен кѣурагъыз:

Ишчи. Фабрика.

67-чи иш. Назмучукъну джазыгъыз. Сѣзлени, кѣчюрюрге кереклисича, бѣлюмлеге бѣлюгюз.

Окъу, совет баласы,
Кертичи бол сѣзюнде,
Халкъ суйюб къарасын
Сени ашхы кѣзюнге.

(Ш а х м у р з а л а н ы С.)

68-чи иш. Алгъын кѣчюрюрге болмагъан сѣзлени джазыгъыз. Къалгъан сѣзлени, кѣчюрюрча, бѣлюмлеге бѣле джазыгъыз.

Сахан, аякъ, керек, оюн, оноучу, окъуу, мараучу, эки, оракъ, телефон, кырдык, къыш, артист, айю, тюз, чурукъ, къара, семиз, элек, заман, къол, марка, кыйма.

69-чу иш. Айтымланы джазыгъыз, кечюрюрге болмагъан сёзлени тублерин сызыгъыз. Айырылыб джазылгъан сёзлени, кечюрюрча, бёлумлеге бёлюгюз.

Къуш тауукъну алды. Махар аны ата-сына кёргюздю. Махарны атасы, шкок атыб, къушну ёлтюрдю. Махар тауукъну юйге элтди. Махарны анасы къууанды.

70-чи иш. Сёзлени кечюрюрге кереклисича бёле, айтымланы джазыгъыз.

Бизни къралда кёб миллет джашайды. Ала къарнашлыкъ шохлукъну тутадыла.

Сёзню арасында эки тунакы хариф бир джерде болса, былай кечюрөбиз: Амма, Кас-са.

71-чи иш. Бу сёзлени, тизгинден тизгинге кечюрюрча, бёлумлеге бёле джазыгъыз.

Тонна. Амма. Касса. Тангнга. Тенгнге. Кёлле. Къолла. Элле. Малла. Школла. Классла. Маммат. Нанна. Элли. Исси. Дуппур. Уллу. Гуммос. Тёппе. Лыппыр. Гоппан. Аппа. Джоппу.

72-чи иш. Сёзлени, кёчюрюрча, бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Мияла, гаммеш, окъуйду, бармакъ, сарсмакъ, школубуз, гырмык, сохан, уялчакъ, кырдык. Сабанчы, айюле, журнал, барабан, сахтиян, чурукъла, кюбюрчек, къанджалбаш, къара- уялчакъ къаш.

73-чю иш. Биринчи тизгинни сёзлерин бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Таула, сыртла, тюзле—бары бизни джерибиз. Сабан сюрербиз, мал ёсдюребиз—байды бизни къралыбыз.

74-чю иш. 1. Окъугъуз.

Бизни классыбыз.

Бизни классыбыз уллуду, ариуду. Классда партала, стол, шиндик, къанга бардыла. Мен биринчи классда окъуйма.

2. Соруулагъа джууаб этигиз. Джууабланы джазыгъыз.

Бизни классыбыз къаллайды?

Классда не затла бардыла?

75-чи иш. Тюбюндеги хапарчыкъны окъугъуз. Базыкъ джазылгъан сёзлени тизгинден башха тизгинге кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

Биз сурат салабыз.

Байдымат алманы суратын салады.
Хусей кертмени суратын салады. Биз сурат сала билебиз.

76-чы иш. 1. Окъугъуз. Сиз не этерге скойгенигизни юсюнден хапарчыкъ къураб айтыгъыз.

Тюймем тюшсе мени,
Мен анама чабмайма,
Ма ийнем, халым,
Ма къыптым, хуржунум,
Кесим тиге билеме.
Уста къыз болургъа сюеме.

2. Къурагъан хапарыгъыздан юч айтымны тетрадлагъа джазыгъыз.

77-чи иш. 1. Джомакъчыкъны джазыгъыз, не болгъанын билигиз.

Кёкен тюлдю, чапракълары барды. **Кёлек** тюлдю, алай а тигилибди. **Адам** тюлдю, алай а сёлешеди.

(К и т а б.)

2. Белгиленген сёзледе ненча ачыкъ таууш, ненча бёлюм болгъанын айтыгъыз.

78-чи иш. 1. Хапарчыкыны окъугъуз. Белгиленген сёзлени ал харифлери къалай джазылгъанларын эсlegung.

Таудан.

Элдар бла Эдик элге келдиле. Элмырза аланы чакъырды. Эдихан эрикле келтирди. Экиси да ашадыла.

2. Ол харифлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

79-чу иш. 1. Айтымланы окъугъуз. Къайсы сёзде, къалайларында е хариф джазылгъанын эсlegung.

Келимат бла Сейит малчыладыла. Мал семизди. Терекле иги битгендиле. Алма, кертме кёбдю.

2. Сёзде е харифни тюбюне сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Къарачай тилде сёзню аллында е хариф, арасы бла ахырында е хариф джазылады.

80-чи иш. Окъугъуз, э харифи болгъан сёзлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Школ.

Элибизде эки школ барды. Эльвира бла Энвер окъугъан школ эки этажлыды. Эльвира юйде эки джыл болгъан эгешчигине

ашыгъыб джетеди. Ол, буфетден эрикле алыб, юйде эгешчигине элтеди.

81-чи иш. 1. Суратланы тюблеринде сёзлени керекли харифлерин сала джазыгъыз.

...мен

...чки.

...шик.

...лек.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз. Ала-ны тетрадлагъа джазыгъыз.

Эшме. Экеу. Этек. Эгечим.

3. Хар сёзде ненча бёлжюм болгъанын айтыгъыз.

82-чи иш. Точкаланы орнуна онг джанындан керекли сёзлени сала, сёздеде э харифни тюркюн сыза джазыгъыз.

Чегетде ... терекле ёседиле.	элек
Унну ... бла элейдиле.	эрик
... сюекни ашаргъа джарамайды.	эмен
... безгиси сынды.	Элдар
... колхозда къойланы кютеди.	эшикни
Лизаны ... узундула.	эшмелери.

83-чю иш. Хапарчыкъны джазыгъыз. Белгиленген сёзде э харифни бир сыз бла, е харифни эки сыз бла тюблерин сызыгъыз.

Эчки.

Эгечим гокка ханслары болгъан къошунну терезеге салды. **Эгизни эчкиси** аны эслеб келди. Ол аланы ашаргъа мурат этди. **Эчки** терезени мияласын джалады, гоккалагъа уа джеталмады.

84-чю иш. Точкаланы орнуна керекли харифни сала, айтымланы джазыгъыз.

Элде ...ки юй ишленди. Элек бла унну ...ледиле. Элли къойну ...гизлери барды. Къойлагъа ...кеулен къарайдыла.

85-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харифни сала, айтымланы джазыгъыз.

Керам тер...к орнатды. Келимат терез...ни ачды. Мен шахардан келем... . Мурат сен...кге саб салды. Хасан уллу кертм... ашады.

7. Ё хариф.

86-чы иш. 1. Бёлюмле бла окъугъуз.

Ё-сюм. Ё-гюз. Ё-зе-нги. Ёр-тен. Ёт-мек. Чё-гюч. Кё-гет. Тё-шек. Кё-лек. Кён-чек. Бёлюм. Джёр-ме. Гё-зен. Бёрк-чю.

2. Ё харифи болгъан бѣлюмлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Ёсюб келген тѣлюню
Узакъ болур ёмюрю.

87-чи иш. 1. Точкаланы орнуна ё, о харифледен къайсы салынныгъын сынагъыз. Эштилгени уа къалайды?

Азретге атасы к...к б...рк алгъанды. Бѣркню т...ппеси да кѣкдю. Асхатны к...б к...гюрчюню барды. Бизни таулада к...мюр кѣбдю. Махар, ч...гюч, чюй алыб, чана этди.

2. Айтымланы джазыгъыз, ё харифни тюбюн сызыгъыз.

88-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, о, ё харифлери болгъан сѣзлени тюблерин тарта джазыгъыз.

Лагерь.

Теберди ёзенде пионер лагерь барды. Лагерни тѣгереди чегетди. Чегет къалынды. Ичине кирсенг, кѣк кѣрюнмей къалады. Чегетни ичи бла тауладан суула агъадыла. Лагерде кѣб сохта солуйду.

89-чу иш. Сѣздеде ё харифни тюбюне сыз тарта джазыгъыз.

Тѣгерек, бѣлек, кѣккѣлек деген сѣзлени бѣлюмлеге бѣлюб кѣргюзюгюз.

Төгерек.

Ой төгерек, төгерек,
Джыйылгъанбыз бир бөлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек.
Алгъа чыкъчы, кёккөлек,
Артха чаб да, алгъа ёт!
Тенглеринги оз да кет!

90-чы иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Кёчюрюрге болмагъан сёзлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Къош.

Ёзен кёгерди. Кёк кырдыкны ёгюзле отлайдыла. Къош сууну къатындады. Алайда кёпюр барды. Кёпюр бла машина озады. Ала кёмюр ташыйдыла. Кёмюр

91-чи иш. Сёздеде керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Хамзатны к...злери иги к...рмейдиле. Ол к...злюкле салады. Аны т...рт къарнашы барды.

Борис к...гет джыяды. Солтан ...тмек этеди. Хасан колхозда ишлейди. Аны иши к...бдю.

кёзлюкле

92-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Ё харифи болгъан сёзлени табыгъыз. Алада ё сёзню къайсы белюмюндеди?

Ол бёлюмлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Кёл.

Элни къатында кёл барды. Аны төгерегинде кёгет терекле битедице. Бир джанында кёкенле кёрюнедице. Кёлден суу кёмюк этиб агъады. Кёлню кёрюрге кёб адам келеди.

Кёмюк

93-чю иш. Ё харифи болгъан сёзле табыб айтыгъыз. Тюбюнде берилген сёзле бла айтымла къураб джазыгъыз.

Кёгюрчюн, бёрю, кёлек, төгерек, чёблеу.

8.

Ы хариф.

94-чю иш. 1. Окъугъуз, ы харифни тюбюн сыза джазыгъыз.

1) Шахым, Хызыр, Къасым, Ханым, Байдымат.

2) Тырнакъ, тылы, бычакъ, тырнау, чарыкъ, джыр.

3) Барды, джазды, кычырды, макъырды, джырлады.

4) Сары, джарыкъ, кызыу, татыулу, къарыулу.

2. Кесилген харифледен ындыр, ырхы деген сёзлени къурагъыз.

Ыргъакъ.

Ырхыз.

95-чи иш. Точкаланы орнуна ы бла и-ни керекли джерине сала джазыгъыз.

Хаз...р, хар...ф, ч...ракъ, кишт...к, м...н-чакъ, дж...лан, б...хы, быргъ... , бил...м, чыб...къ, ч...пчыкъ, къаш...къ, ш...ндик, къ...ш, маш...на, б...чакъ, х...зен.

96-чы иш. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала джазыгъыз.

Школну бачхасында ... , ... ёсдюребиз. Къалын ... тереклени тюбюнде ... тенгчиги бла наныкъ джыяды. Эртден сайын Лена ... бла къол, бет джууады. Хызыр бла Джанчыкъ ... джыйыб, солургъа олтурадыла.

Керекли сёзле: *сапын, нызы, быхы, Амыр, харбыз, дырын.*

97-чи иш. Тюбюндеги сёзлеге бирер сёз къоша джазыгъыз.

Башлыкъ, кырдык, гырмык, къайыкъ, джамчы, малчы, алчы, къагъыт, чарыкъ, джастыкъ, къашыкъ, азыкъ, сынджыр, чыкъ, наныкъ.

Ю лгю: *Башлыкъ джангыды.*

98-чи иш. Айтымланы джазыгъыз, ы бла башланган сёзлени тюбуне сыз тартыгъыз.

Боран къарны ышыкълагъа джыйды,
Уучу бёрюню ышанга салыб атды.
Ит къоянны ызлаб башлады.
Ат, ычхыныб, сыртха кетди.

уучу

99-чу иш. Айтымланы джазыгъыз, ы бла башланган сёзлени тюбуне сыз тартыгъыз.

Хызыр.

Хызыр ызны эследи. Ыз ындыргъа барады. Ол ышан этиб тебреди. Къарны боран ышыкъгъа джыйгъан эди. Ол аджашды. Ызына къайтды.

100-чю иш. Сёздеде точкаланы орнуна -ди, -ды деген бёлюмлени сала, хапарчыкъны джазыгъыз.

Наны.

Наныны анасы сумка ал... . Ол китабларын ары сал... . Наны школгъа тебре... . Ол бек къууан... . Наны классха кир... . Устаз аны махта... .

къууанч

101-чи иш. 1. Окъугъуз. Айтымлада белгиленген сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёле джазыгъыз.

Быйыл джыл игиди. Таугъа джол кыйын тюддю. Джыйын тау джолну барады. Бюгюн джыйырма кюн болду. Тыйын тюклю киштикчик ойнайды.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз:

Къыйын.

Джыйын.

9.

Ю хариф.

102-чи иш. 1. Окъугъуз. Биринчи бла экинчи къауум сёздеде ю хариф къалай окъулгъанын сынагъыз.

Юй

чоюн

Юч

боюн

Юлгю

къоюн

Юлюш

тоюм

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз:

Кюрек.

Сюрме.

3. Айтымланы джазыгъыз, ю харифни тюбюн сызыгъыз.

Кюн мутхуз эди. Юсуф итлени тюлкюге юсдюрдю. Тюлкю, къача барыб, хансха джатды. Итле, аны кёрмей, озуб кетдиле. Тюлкю къутулду.

103-чю иш. 1. Сёзлени алларында ю харифни тюбуне сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Юсуф юй ишлейди. Ол юлгюлю ишчиди. Юсуф Юраны юретеди. Къарт Юнюс алагъа болушады. Къара булут юзюклеге бёлюндю. Ит тюлкюге юреди.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз.

Юлюш.

Юзгере.

104-чю иш. Керекли харифлени сала джазыгъыз. Ю харифи болгъан бѣлюмлени тюблерин сызыгъыз.

К...ндюз дерсни кёзююдю. Кюн батаргъа дерс бошалады. Ингирде уа ууакъ сабийлеге кино кѣрг...зедиле. Юн...с бла С...лемен Юраны биргесине киногъа кетдиле. Ала клубда тынч олтурдула. Анда к...ргенлерин юйде джарашдырыб айтдыла.

Окъууда юлгюлю болугъуз!

105-чи иш. 1. Точкаланы орнуна керекли бѣлюмню салыб окъугъуз, сёзлени джазыгъыз.

...ме.

чѣ... .

кёз...ле.

2. Бу сёзлеге -лю бѣлюмню къоша, юлгюдеча тюрлендирѣ джазыгъыз.

Мюйюз. Тюк. Джюк. Бѣрю. Мюлк.

Ю л г ю: *Мюйюз—мюйюзлю.*

106-чы иш. Окъугъуз. Базыкъ джазылгъан сёзлени бёлюмлеге бёле джазыгъыз, ю харифни тююн сызыгъыз.

Юлгюлю сохта.

Юнюс школдан юйге къайтханды. Къарт Кюлсюн суу алыб баргъанын кёргенди. Ол, Кюлсюнню челеклерин алыб, юйюне элтгенди. Сууну чоюнига къуйгъанды. Кюлсюнге отун да джарыб кетгенди. Кюлсюн бюсюреу этгенди. Юнюс юлгюлю сохтады.

107-чи иш. Керекли джерине точка сала, хапарчыкъны джазыгъыз. Точкадан сора къаллай хариф джазарыгъызны унутмагъыз.

Къумурсха.

Къумурсха бир бюртюк табханды бюртюк ауур болгъанды ол аны тёбесине элталмагъанды башха къумурсха анга болушханды экиси да бирден кёлтюргендиле къумурсхала бюртюкню тёбеге элтгендиле.

108-чи иш. 1. Хар тизгинде сёзледен бир айтым къураб джазыгъыз.

кёрюб, Ит, юрдю, бёрюню,
къошха, сюрюуюн, Къойчу, сюрдю,
тарадым, кюзгюге, Мен, башымы, къараб.

2. Айтымланы окъуб, эсде тутугъуз, китабны джабыб, тетрадлагъа джазыгъыз.

*Мен анамы сюеме.
Бек багъалы кёреме.*

109-чу иш. Точкаланы орнуна ю харифни сала джазыгъыз. Уллу хариф бла джазарыгъызны эслегиз.

Оюн.

Б...гюн клубда цирк о...н болду. Л...ба бла Л...за циркге бардыла. ...чеулен чыгъыб алаамат ойнадыла. Халкъ о...ннга къарады. ...суф бла Юзейир харх этиб кюлдюле.

Билчи, бу неди?

Бурунчугъу сыза баргъан,
Акъылынгы толу салгъан.

110-чу иш. 1. Айтымланы окъугъуз. Белгиленген сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёле джазыгъыз. Къайсы сёзлени кёчюрюрге болмайды? Нек?

Мен дерсими сүйюб окъуйма. Муратны юйю былайдады. Анам күйюз алды. Асхат челекни мүйюшге салды. Ийнекни мүйюзю уллуду. Бу сүйюмлю атды.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз:

Күйюз.

Мүйюш.

111-чи иш. 1. Сёзлени бёлюннгенлерича окъугъуз, алада я тауушну къалай эштгенигизни айтыгъыз.

Къа-я.	Ту-якъ.
Та-я.	Та-якъ.
Джа-я.	Джа-якъ.

2. Бу сёзде я харифи болгъан бёлкмлени тублерине сызчыкъ тарта джазыгъыз.

1) Балият, Зурият, Сафият, Асият, Уркъуят, Соня.

2) Таякъ, аякъ, ящик, бояу, уя, къоян, туякъ, джая.

3) Сояды, тыяды, джыяды, тояды, къуяды, бояйды.

112-чи иш. 1. Айтымланы джазыгъыз, я харифи болгъан сёзлени тубюне сыз тартыгъыз.

Рая киштикчикни чакъырды. Мияу-мияу эте, ол чабды. Хайда-хайда кел, уялма. Ма, мияла аякъчыкъда сеннге сют. Ич да къарыу ал, чычханлагъа кючню сал.

2. Кесилген харифледен Соня, Зоя деген сёзлени къурагъыз.

Соня.

Зоя.

Сезде а харифни аллында й келсе, йа
орнуна я джазылады.

кЪойан—кЪоян
тайакъ—таякъ

майа—мая
уйа—уя

113-чю иш. Точкаланы орну-
на керекли харифлени сала, ха-
парчыкЪны джазыгЪыз.

Асият.

Асият а...кЪларын джы-
йыб олтурады. Ол Зо... де-
ген гинджисин эркелете-
ди. Аны башхала эштсе-
ле, у...лады. Гинджини
ми...ла кёзчюклерине
кЪарайды. Заман джет-
се, оюнчакЪларын ящик-
ге джы...ды. Дерслерин
окЪуб башлайды.

114-чю иш. 1. Нарт сёзлени окЪугЪуз, магЪаналарын
устагЪа соруб билигиз.

Уят ёлюмден кЪаты, уятсызны аманды
аты. Уялыб айтырынгы кЪойма, уялмай
да бетинги джойма.

2. Белгиленген сёзлени, кёчюрюрге кереклисича,
сызчыкЪла бла бёле джазыгЪыз.

115-чи иш. Хапарчыкыны окъугъуз. Адам атлада я харифни тюбуне сыз тарта джазыгъыз.

Иш.

Зурият бла Разият классны акъладыла. Асият бояу алды. Сафият полну бояды. Мариям алагъа болушду. Энди класс ариу болду. Биз анда окъуйбуз.

116-чы иш. Суратха къараб, хапарчыкъ къураб айтыгъыз. Хар тизгинде сёзледен бир айтым къураб джазыгъыз. Экинчи, джазгъаныгъызны окъугъуз.

Айболит.

Аурудула, атны, кёзлери, келди, Айболит докторгъа, ол. салды, кёзлюкле, Айболит, анга, болду, сау, ат. кетди, къууаныб, ол.

Билчи, бу неди?

Урсанг—къоркъмайды,
Къууаныб, ёрге чартлайды.

II. Тунакы тауушла бла харифле б—п.

117-чи иш. 1. Окъугъуз. Сёзлени ахырларында б тауушну къалай эштилгенин айтыгъыз.

Тоб, къоб, къаб, саб, чаб, джаб, кёб, чёб, кеб, себ, теб, джиб.

2. Башындагъы сёзлени ахырларына ачыкъ харифлени бирин къоша джазыгъыз, б харифни тюбюн сызыгъыз.

Юлгю: *Тоб—тобу, ...*

Сёзлени ахырларында п таууш эшти-
леди, алай а б джазылады.

118-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Роза чабы... арбазгъа кирди. Сапра аны эсле..., аллына барды. Розаны, асыры къу-
уаннгандан, тылпыучугъу тыйылы..., бет-
чиги къызары..., дженгил джууа... берал-
мады. Аны суратын сыйлы къангагъа та-
гъы..., махта... ийгендиле.

119-чу иш. Точкаланы орнуна керекли бёлюмлени сала окъугъуз. Джазыгъыз, салгъан бёлюмлеригизде б харифни тюбюн сызыгъыз.

Гезам тоб ойнарыбызны айтды. Айшат ча... нёгерлерин чакъы... келди. Эки бёлю... ой... башладыкъ. Зай... бла Най... айырылыб иги ойнайдыла. Зайнебни къаууму хор... олтурдукъ. Устазыбыз келди.

Керекли бёлюмле: *быб, наб, рыб, лаб, неб, нюб, ыб, ныб.*

120-чы иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Сёзлени ахырларында б харифни тюбюне сыз тарта джазыгъыз.

Азрет тюлкую балачыкъны тутуб келди. Ашатыб, ичириб турду. Тюлкючюк уллу

болуб башлады. Азрет аны орамгъа бошлаб къарады. Ол талай заманны төрт джанына чабыб айланды. Сора къайтыб келди.

121-чи иш. 1. Белгиленген сёзлени, кёчюрюрча, бёлюмлеге бёле джазыгъыз. Къайсы сёзню бёлюрге болмазлыгъын айтыгъыз.

Солтан пионер лагерден келди. **Джетиб** анасын къучакълады. **Барыб** акканы кёлун тутду, Умарчыкъны кёйнуна алыб эркетди. Лагерден хапар **айтыб** башлады. Бары да сейирсиниб тынгыладыла.

2. Кесилген харифледен къураб джазыгъыз:

Зайнеб.

Сафият.

122-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Ахмат балтагъа са... салады. Алий клубха бары... келди. Назир бизни озу... барады. Казбек атны туту... кетди. Салих окъу..., билим алады. Зурум

Алий

 ишге кети... барады.

123-чю иш. 1. Айтымлада точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз. Ол сёзде б тауушну къалай эштгенигизни айтыгъыз.

Казимни бетинде таб... барды. Халитни китаб... джангыды. Басхаңы саб... сынды. Хызырны тоб... къызылды. Дадашны джиб... узунду. Тауну чёб... татымлыды.

2. Сиз б харифни ызындан ачыкъмы, огъесе тунакы харифленими джаздыгъыз?

124-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Белгиленген сёзде халатланы табыгъыз. Аланы тюзете, айтымланы джазыгъыз. Алай нек джазгъаныгъызны, аууздан айтыгъыз.

Мен **къобуп** орнуму джыйдым. **Ашар** бошадым. Сумкамы алып школгъа кетдим. **Чабып** школгъа джетдим. Классха **кирип** олтурдум. Биз **окъуп** башладыкъ. Мен **турп** дерсими айтдым.

12. Тунакы тауушла бла харифле д—т.

125-чи иш. 1. Сёзлени окъугъуз, ахырларында тауушну къалай эштилгенин айтыгъыз.

Асхат, Ахмат, Далхат, Саният, Келимат, Айшат, Сагъат, сурат, чегет, къагъыт, кюрт, къарт, сют.

2. Энди бу сёзлени да окъугъуз.

Сад, завод, Ленинград, Волгоград, тетрадь.

3. Сёзлени ахырларында д, т харифлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Къарачай сёзлени аягъында т хариф джазылады, башха тилледен кирген сёзю аягъында уа д хариф джазылыргъа да болады.

126-чы иш. 1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Элде бышлакъ заво... барды. Махму... бла Хаула... анда ишлейдиле. Ала шахаргъа бардыла. Шахарда пара... болду.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз.

Чегет. Кёгет.

127-чи иш. 1. Точкаланы орнуна да деген бёлкюню сала, айтымланы джазыгъыз.

Хасан Ленинград... окъуйду. Сагъат... бир бузукълукъ барды. Мурат... адамлыкъ барды. Завод... план толгъанды.

2. Къаллай сёзде эки д бир джерге тюшдю, нек?

128-чи иш. 1. Бу сёзлени окъугъуз, сёзлени арасында т тауушну къалай эштилгенин айтыгъыз.

Устаз, сохта, тахта, баста, махта, нохта, уста, мысты, сыртха, къыста.

2. Сёзю арасында т харифни тюбюн сыза джазыгъыз. Сёзлени къалай джазылгъанларын эсде тутугъуз.

129-чу иш. Окъугъуз, сёзде керекли харифлени сала джазыгъыз.

Мура... бла Сагъи...ни аналары заводда ишлейдиле. Сох...ала школдан келгенлей, заво...ха барыб, аналарына болушадыла. Ала тёр... сагъа...ха дери ишлейдиле. Завод...а темир кесеклени джыядыла.

130-чу иш. Окъугъуз. Базыкъ джазылгъан сёзлени бёлжумлеге бёле джазыгъыз.

Роза иги **сохтады**. Дерсин заманында окъуйду. Китабын, тетрадын кирсиз тутады. Тенглери бла сабий **садда** ишлейди. Устаз Рамазанны кёб **махтайды**. Эл школну бошаса, **Ленинградда** окъурукъду.

131-чи иш. Хапарчыкъны талай кере окъугъуз. Экинчи, китабны джабыб, эсигизде калгъанны тетрадада джазыгъыз.

Далхат.

Далхат сурат салады. Ол къагъыт алды. Ат сурат салды. Суратны бояды. Сурат ариу болду. Далхат устады.

132-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Скобкалада сёзлени къалгъан сёзле бла джарашдыра джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Сабийле (садны) барадыла. Былайда пионер (отрядны) турлукъду. Эгечим (Волгоградны) джашайды. Письмо (Муратны) келгенди. Джылы (мартны) болады. Шахарда уллу (заводну) барды.

133-чю иш. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Чегетде ... терекле бардыла. Харун ... болгъанды. Хамзат ... салды. Айшат ... алгъанды. Асхат ... бла кетди, Марат ... джазады.

Керекли сёзле: *къагъыт, сагъат, на-
рат, къарт, сурат, поезд.*

13. Тунакы тауушла бла харифле з—с.

134-чю иш. 1. Биринчи столбикде сёзлени окъуб, з таууш къалай эштилгенин айтыгъыз.

2. Энди экинчи столбикде сёзлени окъуб, с тауушну аллында з таууш къалай эштилгенин айтыгъыз. Сёзлени юлгюдеча джазыгъыз.

Таз	тазсыз.
Къаз	къазсыз.
Буз	бузсуз.
Туз	тузсуз.
Сёз	сёзсюз.
Кёз	кёзсюз.
Миз	мизсиз.

Юлгю: *Таз—тазсыз.*

135-чи иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз, белгиленген сёздеде з, с харифлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Экскурсия.

Джаз болду. Ханс чыкъды. Устаз бизни экскурсиягъа элтди. Ариу тюз талагъа бардыкъ. Борис шорпа биширди. Туз алыргъа унутхан эдик. Тузсуз хантны ашадыкъ. Юйге тебрэдик. Устазсыз джолну билмей эдик. Устаз бизни элге келтирди. Биз кёр-генибизден хапар айтдыкъ.

2. Устассыз, тузсуз деген сёзледе сёзню арасында з таууш къайсы тауушча эштилгенин айтыгъыз.

136-чы иш. Точкаланы орнуна з, с, харифледен керек-лисин сала джазыгъыз.

Са...сыз джерде битим иги болады.
Хали... , сё...сюз, иги сохтады.
Сохтала къобу...суз тепсеялмайдыла.
Ёгю...сюз сабан сюргенли кёб заман бо-
лады.

Идрис сы...сыз къагъытха сурат сала биледи.

137-чи иш. Белгиленген сёзлени ортасында з, с ха-рифлени тублерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Биз Алхазсыз ишге бардыкъ. Бизсиз иш бошалмады. Алий мизсиз чурукъну тикди. Машина бузсуз джерде тохтады. Ат сокъмакъсыз, ызсыз джер бла кетди.

138-чи иш. Джомакъчыкъны окъугъуз, аллындагъы эки тизгинни сёзлеринде ачыкъ харифлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Билчи, бу неди?

Тынгысы, тынчлыгъы джокъду,
Хаман санаб кюрешеди.
Бир белгили заманны
Джыйырма тёртге юлешеди.

Юйде.

Амма не этеди?
Анам не этеди?
Къызчыкъ не этеди?
Джашчыкъ не этеди?
Сабийчикле не этедиле?

чындай этеди.
тигеди.
къарайды.
окъуйду.
ойнайдыла.

2. Ким не этгенини юсюнден айтымланы толтуруб джазыгъыз.

Амма Анам Къызчыкъ
Джашчыкъ Сабийчикле

14. Тунакы тауушла бла харифле н—нг.

140-чы иш. 1. Сёзлени ахырларына эс бёле окъугъуз, бзы бла -нга, -нге, -нген джалгъаулары бирин къошуб окъугъуз.

ун	кюн	бёлюн
он	джюн	юрен
тон	гён	билин
орун	сен	бёлен
къоян	мен	суйюн
сабан.	келин	терен
къаплан	сапын	къайын.

2. Энди н тауушну къалай эштгенигизни айтыгъыз.

3. Кесигиз къошхан джалгъаулары тублерин сыза джазыгъыз.

Юлгю: *Уннага, кюннге, ...*

141-чи иш. 1. Точкалары орнуна н харифни сала джазыгъыз.

Бизни колхоз саба...нга чыкъгъанды. Бюгюн Солта...нга ёч бередице. Бир кю...нге берилген ишни артыгъы бла толтурады ол. Кёрю...нген сабанла бизни колхознукъуладыла.

Билчи, бу неди?

Кеси джаза билмейди,
Джазыб а тауусулады.

2. Кесилген харифледен къурагъыз:

меннге,

сеннге.

142-чи иш. Окъугъуз, керекли джерге и—иг харифле-ни сала джазыгъыз.

Иги солудукъ.

Мара ёзен...е бардыкъ. Анда иги гара суу барды. Хар затыбызны дорбун...а салдыкъ. Рамазан бла Аскерни гарагъа ийдик. Къалгъа...ла отун...а джайылдыкъ. Алайда уллу шынкъарт джакъдыкъ.

143-чю иш. 1. Точкаланы орнуна нга. иге бёлюмледен кереклисин сала, айтымланы джазыгъыз.

Танг... дери тохтамай джауду. Минг... джууукъ къой отлайды. Булутла кенг... чачылдыла. Тенг... тенглик эте билирге керекди. Ма, Зоя, дженг... тюйме тик.

2. Сёзде эки *нг* бир джерде нек джазылгъанын эслегиз.

144-чю иш. Керекли сёзню къошуб, хар тизгинде сёзледен бирер айтым къураб джазыгъыз.

- 1) Къач, джангур, батмакъ.
- 2) Къыш, къар, боран.
- 3) Меннге, джыл, сегиз.
- 4) Сабийле, чегет, наныкъ.

145-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Белгиленген сёзде ненча хариф, ненча таууш болгъанын айтыгъыз. Алада къайсы сёзню кёчюрюрге болмайды? Ол сёзлени тюблерине сыз тарта, хапарчыкъны джазыгъыз.

Джолда.

Ингир болду. Биз дженгил къуралдыкъ. Чунгур джерлени барабыз. Джангы джол эследик. Анга бурулдукъ. Энди ишни онгу келди. Ёзеннге эндик. Къанга кёпюрден ётдюк. Ма энди къошха Чунгур келдик.

146-чы иш. Айтымланы талай кере окъугъуз. Китабны джабыб, эсигизде къалгъанны джазыгъыз. Андан сора тинтиб кёрюгюз.

Тенгим меннге келди. Биз орамгъа чыкъдыкъ. Кенг орамны барабыз. Онг джанына айландыкъ. Алайда кёл барды. Кёл танг теренди.

147-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Та...нга дери къар джауду. То...нга чырмалыб олтурдум. Къуш туба...нга ташайды. Мен о...нга дери санадым. Энди се...нге джетди. Биз алайдан ке...нге кетдик. Бабух алмаланы чете...нге салды.

148-чи иш. 1. Сёзлени аллында ч, дж харифлени кесгин окъугъуз, ол тауушланы къалай эштгенигизни айтыгъыз.

чалкъы—джылкъы
чолакъ—джомакъ
чарыкъ—джарыкъ
чара—джара
чаб—джаб
чай—джай
чал—джал
чыпчыкъ—джырчыкъ

2. Аллында келген төрт сёз бла айтымла къураб джазыгъыз.

149-чу иш. 1. Окъугъуз, ч, дж харифле бла башланган сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Хаджар бла гинджиси.

Ма сапын, ма суу.
Кирчи тазчыкъгъа, джууун.
Сууну кёрюб чарлама.
Джууунама деб джылама.

2. Окъуб эде тутугъуз, китабха къарамай, тетрадлагъа джазыгъыз.

Джашасын суйген Ата джуртум!

150-чи иш. Точкаланы орнуна ч, дж харифлени сала джазыгъыз.

Магомет къойладан кёб ...юн алады. Эришиуде Назир ...абыб, чынгаб биринчи ёчню алды. Джай джылы ...ангур джауады. Хаджар ...ай дарман ...апракъла джыяды. Маджир колхозну бал ...етенлерине къараргъанлы он ...ыл болду.

151-чи иш. Хар тизгинде сёзледен бирер айтым къураб джазыгъыз.

1) Джагъафар, чабакъчыкъла, гитче, тутду.

2) Тауджан, китаб, джангы, окъуду.

3) Джамал, кийди, джамчы, джангы, джангурда.

4) Джоджур, джабды, джабыу, атха, чабыучу.

152-чи иш. Сёзлени ал бёлюмлеринде ч, дж харифлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Къар джауду. Джер агъарды. Джолла джабылдыла. Сабийле чаналарын тартдыла. Хар ким чабханлай барады. Аякъ тюбюнде джангы къар джырылдайды.

153-чю иш. Окъугъуз. Алгъын ч хариф, ызы бла дж хариф бла башланган сёзлени айырыб джазыгъыз.

Джал, чай, джамчы, чабакъ, джел, джеллин, четен, джелим, чалман, джыр, чомарт, джау, джюджек, челек, чоюн, джылан, чана, джол.

- Юлгю: 1) *Чай, чабакъ, ... , ...*
2) *Джал, джел ... , ...*

154-чю иш. Точкаланы орнуна тюркюндеги сёзледен тюз джазылгъанын сала, айтымланы джазыгъыз.

- 1) Алий школгъа ... , джангур джауду.
- 2) Мазан отун келтирирге ... барады.
- 3) Атамы ... чалкысы барды.
- 4) Джай ... игиди.
- 5) Балчыла ... иги къарайдыла,

Керекли сёзле: четерге — джетерге, чегетге — джегетге, чити — джити, джегетде — чегетде, четенлеге — джетенлеге.

155-чи иш. Хапарчыкыны окъугъуз. Сёздеде дж бла башланган бёлюмлени тюрклерине сыз тарта джазыгъыз.

Ёлкада.

Джангы джыл болду. Биз джарыкъ залгъа джыйылдыкъ. Анда ёлканы чыракълары джарыкъ джана. Аны башында кызыл джулдуз джылтырай. Сабийле джарыкъ джырлай тура. Биз алагъа кёшулдукъ.

156-чы иш. Бу сёзлени кьоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Чана, чабакъ, чибин, чолпу, чапракъ.

16. Къаты эмля джумушакъ белгиле ы, ь.

157-чи иш. Сёзлени окъугъуз, аланы юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

1) Сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь, январь, февраль, апрель, июнь, июль.

2) Ставрополь, председатель, тетрадь, шинель.

Юлгю: *Сентябрь—сентябрда, ...*

ь, ы белгиле банкя тилден кирсеи сёздеде джизирюйдюле. Сёзюю ахыра тюренисе, ь белги кьорийды.

158-чи иш. Сёзлени юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

Бир.		Кёб.
Лагерь	—	лагерле
тетрадь	—	...
артель	—	...
фонарь	—	...
календарь	—	...
портфель	—	...

159-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Белгиленген сёзде ь, ь белгилени тюблерин сыза джазыгъыз.

Муссаны анасы **сельсоветни** депутатыды. Пионерле Мекерге джангы **альбом** бердиле. Тюкеннге сабий **пальтола** келтирдиле. Ауругъан **больницадан** сау болуб келди. Хызыргъа аскердеги къарнашындан **письмо** келди. Айшат устазланы **съездине** кетди.

ь, ь белгиле сёзю ортасында жар эммида да саллаадыла.

160-чы иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Белгиленген сёзлени, кёчюрюрча, бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Лизаны анасы **сельсоветде** ишлейди. Ол, ауруб, **больницагъа** тюшдю. Лиза анасын кёре барды. Ол иги болгъан эди. Лиза анга **пальтосун** элтди. Анасы **больницадан** чыкъды. Ала юйге келдиле. Лиза къарнашына **письмо** джазды. Аны къарнашы Ставропольда окъуйду.

Ортасында ь болгъан сёзлени бёлюмлеге бёлюб кёчюрюрчен заманда, ь биринчи бёлюмде къзала.

161-чи иш. 1. Окъугъуз, къач бла къыш айла къайсыла болгъанларын айтыгъыз.

Джылда онеки ай барды: январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь.

2. Къач бла къыш айланы китабха къарамай джазыгъыз, сёздеде ь белгини тюбуне сыз тартыгъыз.

17.

Басым.

162-чи иш. 1. Айтымлада белгиленген сёзлени бёлюмле бла окъугъуз. Айтылгъанларын сынагъыз, къайсы бёлюм уллуракъ айтылады?

Дерследен аман багъа ал-ма.

Ал-ма иги кёгетди.

Сёзде бир бёлюм кёлтюререк айтылады, анга басым дейдиле.

2. Белгиленген сёзлени басымларына къарай окъугъуз. Басымлы бёлюмню тюбуне сыз тарта джазыгъыз.

1) Сууну юсю бузду. Ахмат машинаны бузду.

2) Бусагъатда джазды. Азрет Умаргъа письмо джазды.

3) Кёб жангур джауду. Бу сары джауду.

163-чю иш. 1. Бююн къаллай кюн болгъанындан халпар айтыгъыз. Кюнню болумуна кёре, керекли айтымлары алыб джазыгъыз.

Бюгюн ачыкъ кюндю. Бюгюн мутхуз кюндю. Кюн иги къыздырады. Къар эрийди. Сууукъ кюн болду. Бузлауукъ тутханды. Кючлю джел урады. Джел джокъду. Къар джауады. Джангур джауады. Боран этеди.

Айтымланы биринде сёзлеге басым белгини салыгъыз.

164-чю иш. Белгиленген сёздеге басымны белгисин сала джазыгъыз.

Дерсге кечге къала **турма**. Турма эртде джетген кёгетди. Светаны **бурма** чачы барды. Азрет, сууну джолгъа **бурма**. Джюджекчикле **джарма** ашайдыла. Унух, къанганы **джарма**.

165-чи иш. Тюбюнде берилген сёзлени керекли джерине сала джазыгъыз.

Османны атасы тюкенден джангы ... алды. Къойланы фермагъа дженгил

Чыбыкъланы чалманнга Фатимада узун ... барды. Къойланы ... , иги кют. Къой фермада эки ... барды.

Сёзле: *сюрме, сюрме, эшме, эшме, бёлме, бёлме.*

166-чы иш. Алгъын басымы биринчи бёлюмде болгъан, ызы бла басымы экинчи бёлюмде болгъан сёзлени джазыгъыз.

Нарат, келчи, шекер, ётмек, кёрчю, колхоз, сахар, малчы, сенми, орам, тюкен, тюкча, тубан, элчи, келди, барчы, къарча, балта, чегет, сапын, китаб, устаз, сумка, къойчу, терек.

- Юлгю: 1) *Келчи*,
2) *Нарат*,

167-чи иш. Окъугъуз. Неге айтылгъанын билигиз. Джазыб, басым белгилерин салыгъыз.

Кийими джюз къат,
Олтурады къарт.
Ажымсызды джылары,
Ким тешиндирсе аны.

168-чи иш. Суратха къараб, хапар айтыгъыз. Соруулагъа джууаб джазыгъыз.

- 1) Джашчыкъ къайры баргъанды?
- 2) Ол алагъа не этди?

3) Къазла уа?

4) Уллу къаз джашчыкъгъа не этди?

5) Джашчыкъ къазладан къоркъдumu?

6) Къоркъгъанын неден билесиз?

169-чу иш. Тюбюндеги сёзлени басым тюшген бёлюмлерин кёлтюртюб окъугъуз. Басым тюшген бёлюмлени тюблерине сызчыкъ тарта джазыгъыз.

Бичен, заман, къоян, айран, будай, алты, Хасан, кертме, тютюн, китаб, кюрек, балта, басха, терек, малчы, Аминат, Нафисат, Мустафа.

Юлгю: *Бичен, ...*

170-чи иш. Окъугъуз. Басымларына кёре, хар сёз бла айтым къураб айтыгъыз. Аллындагъы төрт айтымны джазыгъыз.

Къабды — къабды

Табды — табды

Джарды — джарды

Чачды — чачды

Юлгю: *Элни кыйыры джарды. Мазан къарт анасына отун джарды.*

171-чи иш. Окъугъуз. Белгиленген сёздеде басым тюшген бёлюмню тюбюне сызчыкъ тарта, айтымланы джазыгъыз.

Китаб адамгъа билим береди. Марина **китабха** тыш салды. Биз **китабдан** кёб билим алабыз. Китабда иги хапарла бардыла. **Китабны** окъургъа керекди.

172-чи иш. Алфавитни харифлерини атларын тюз айта окъугъуз.

Аб а	Бб бэ	Вв вэ	Гг гэ	Гъгъ гъэ	Дд дэ	Ее е
Ёё ё	Жж жэ	Дждж джэ	Зз зэ	Ии и	й къысха и	Кк ка
Къкъ къа	Лл эл	Мм эм	Нн эн	НГ нга	Оо о	Пп пэ
Рр эр	Сс эс	Тт тэ	Уу у	у къысха у	Фф эф	Хх ха
Цц цэ	Чч чэ	Шш ша	Щщ ща	ъ къаты белги	Ы ы	ь джумушакъ белги
Ээ э	Юю ю	Яя я				

173-чю иш. Окъугъуз, алфавитни юсюнден не айтылгъанын айтыгъыз.

Биринчи төрт тизгинни джазыгъыз, азбар этигиз.

Алфавит неди?

А-ды бизни алчыбыз.

Я-ды бизни ахырчыбыз.

Биз бир джорукъну тизилдик.

Анга да алфавит дедик.

Хар бирибизни атыбыз,
Алфавитде орнубуз,
Орнубуздан тебмейбиз.
Бизни тюз айта билгенни
Чыртда мыдах этмейбиз.

174-чю иш. Бу сёзлени алфавит джорукъ бла джазыгъыз. Ачыкъ харифле бла башланган сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Бал, гардош, отун, суу, ындыр, арба, чана, рама, устаз, эмен, ийне, джер, дугъум, юлгю, ферма.

175-чи иш. Бу сёзлени алфавит джорукъ бла джазыгъыз. Тунакы харифле бла башланган сёзлени тюблерин сызыгъыз.

Чибин, айран, пионер, сохта, учхун, хота, от, ит, галстук, колхоз, эт, алма, юй, шапа, нал.

176-чы иш. 1. Окъугъуз, айтымлада адам атланы алфавит джорукъ бла джазыгъыз.

Хасан бла Умар келдиле. Локъман бла Муратны джууунургъа чакъырдыла. Ала кёлге кетдиле. Азрет бла Солтан анда эдиле. Сабийле джууундула. Батал келиб аланы чакъырды.

2. Биринчи юч партада олтургъан тенглеригизни атларын алфавит джорукъ бла джазыгъыз.

177-чи иш. Окъугъуз, кимге болса да кесигиз письмо джазыгъыз.

Багъалы анам! Сени Сегизинчи мартны кюню бла алгъышлайма! Сеннге саугъагъа «бешлеге» окъугъанымы билдиреме. Энтда иги окъургъа сёз береме.

178-чи иш. 1. Суратлагъа къарагъыз, соруулагъа джу-уаб этигиз.

Хыйлачы къаргъала.

Соруула:

Ит къалай эди? Итге не бердиле?

Къаргъала не этдиле?

Этни ким ашады?

2. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала, хапарчыкыны джазыгъыз.

Ит орунга ... эди. Итге ... бердиле. Къаргъала итни ... тебретиле. Къаргъаланы бири итни къуйругъундан Экинчи къаргъа этни алыб Этни ... ашадыла.

Керекли сёзле: *тагъылыб, эт, алдаргъа, къачды, къаргъала, къабды.*

179-чу иш. Къызчыкъланы атларын алфавит джорукъ бла джазыгъыз.

Халимат, Аза, Назифат, Марина, Люба, Айшат, Фатима, Салимат, Зайнеб, Бабух, Гезам, Кулистан, Лейла, Патия, Шерифа.

180-чи иш. Сёзлени бёлумлеге беле, окъугъуз. Агъач керекле бла окъуу кереклени кёргюзген сёзлени айырыб, алфавит джорукъ бла эки столбикге джазыгъыз.

Мычхы, ручка, балта, сюрме, перо, миз, къагъыт, карандаш, чёгюч, пенал, буруу, хызен, ютюргю, тетрадь, къысхач, китаб.

Ютюргю

181-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Эки бёлумю болгъанлыкъгъа, кёчюрюрге болмагъан сёзлени табыгъыз. Аллай сёзлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Тютюн ичме. Аман къылыкъ этме. Аякъ, юс кийимлеринги кирсиз тут. Уллу адамгъа орун бер. Кесинги ариу джюрют. Ананг, атанг айтханны эт.

кийим

182-чи иш. 1. Сёздеде точкаланы орнуна у харифни сала, айтымланы джазыгъыз.

Бюгюн ха...а ариуду. Терекге ча...ка кьонду. Орамдан да...ур келди. У...чу бёрюню ёлтюрдю. Мен Азретни кьу...уб джетдим. Ашарыкъ су...уб кьалады. Рая эски джу...ады. Бюгюн кюн су...укъду.

2. Экинчи кере окъугъуз. Сёздеде у (къысха) эштилгенин сынагъыз.

19. Ким? Не? деген соруулагъа джууаб этген сёзле (затны аты).

183-чю иш. Хапарчыкъны окъугъуз, белгиленнген сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз. Ол сёзлеге кьалай соруу салыргъа боллукъду?

Дерс бошалды. Биз солургъа чыкъдыкъ.
Къолларыбызны тутдукъ. Тёгерек къурал-
ды. Зухра—киштик, Салих чычхан болдула.
Хайда-хайда, тут чычханны! Зухра Салих-
ни тутду. Энди Хусей—киштик, Люба уа
чычхан болдула.

Къарачай тилде адамгъа ким? деген
соруу салынады.

184-чю иш. Тюбюндеги сорууланы окъугъуз. Алагъа
джууабла джазыгъыз.

Сабийлени ким окъутады?	шапа
Ауругъанланы ким багъады?	чурукъчу
Чурукъланы ким тигеди?	врач
Ашарыкъ ким этеди?	устаз

185-чи иш. 1. Суратлагъа къараб, затланы атларын
айтыгъыз.

2. Окъугъуз:

Тетрадь, харифле, перо, пенал, сумка,
мел—была окъуу керекледиле.

Айланджюк, тоб, гинджи, кюрекчик—
была оюнчакъладыла.

3. Затланы атларын джазыгъыз.

Окъуу керекле: (не?) ... ,

Оюнчакъла: (не?) ... ,

Къарачай тилде адамдан къалгъан зат-
лагъа не? деген соруу салынады.

186-чы иш. 1. Суратда кѳргенлеригизни атларын ай-
тыгъыз.

2. Алгъын юй хайуанланы, ызы бла кийик джаныуар-
ланы атларын джазыгъыз.

Юй хайуанла: (не?)

Кийик джаныуарла (не?) ... ,

187-чи иш. 1. Сёзлени окъугъуз. Къайсы сёз ким? къайсы сёз не? деген соруугъа джууаб этгенин айтыгъыз.

Малчы, колхоз, устаз, комсомолчу, алма, быхы, совхоз, атам, ийнек, ишчи, къаз, колхозчу, чабакъ, уучу, пионер, къоян, эгечим, киштик, къойчу, кюйюз.

2. Ол сёзлени былай джазыгъыз:

Ким? Ишчи,
Не? Алма,

188-чи иш. Хапарчыкъны джазыгъыз, не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Биз кесибиз тиге билебиз. Гинджини чепкени аман болду. Кулизар джурун алды.

Мен къыпты алдым.

Гинджиге чепкен бичдик. Кулизар чепкенни, мен кёлекни тикдик. Гинджиге кийдирдик. Энди гинджи омакъ болду.

189-чу иш. Не? деген соруугъа джууаб берген сёзлени бир сыз бла, ким? деген соруугъа джууаб берген сёзлени эки сыз бла тарта, айтымланы джазыгъыз.

Бачха.

Былайда бизни бачхабыз барды. Бачхада къобуста, быхы, сохан, агурча, сарсмакъ, гардош, къудору битеди. Бачхада Сюлемен, Хызыр, Руслан, Соня, Лиза, Къасым ишлейдиле.

190-чы иш. Окъугъуз, не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Къралда заводла, фабрикле, сахарла ишленедиле. Заводлада машинала, тракторла, кемеле, комбайнла, вагонла этедиле. Фабрикледе кёлекле, пальтола, бёркле, чурукъла, шарфла, джаулукъла этедиле.

Юлгю: *заводла, ...*

191-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, ким? деген соруугъа джууаб берген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Концерт.

Школда концерт болду. Концертге малчыла, тауукъчула, къойчула, ишчиле,

къарт, джаш джыйылды. Къартла, тиши-
рыула, сабийле бир джанына олтурдула.
Аминат бла Соня тепседиле. Солтан бла
Мариям джырладыла. Борис бла Алий
спорт оюнла кёргюздюле. Концерт бошал-
ды, адамла бюсюреу этдиле.

Ю лгю: *малчыла,*

192-чи иш. Алгъын ким? экинчи не? деген соруула-
гъа джууаб берген сёзлени, керекли харифлерин сала, ай-
ырыб джазыгъыз.

К...лхозчу, т...ри, ш...фёр, ор...ндукъ,
э...чи, дж...стыкъ, т...мирчи, с...хан, ч...бакъ,
къ...бузчу, т...резе, с...банчы, дж...быу,
къ...з, пи...нер, арб...чы, шах...р, уст...з,
то... , къо...чу.

193-чю иш. 1. Джомакъчыкъны окъугъуз, не болгъа-
нын айтыгъыз.

Ауузу бла къабса, дуккуллайды, джу-
рунлайды.

Къулагъы, кёзю джокъду.
Айтханынга тынгылайды.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз:

Къыпты. Оймакъ. Халы. Ийне.

194-чю иш. Хапарчыкъны джазыгъыз, ким? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тублерине сыз тартыгъыз.

Яслиде.

Анам ишге барады. Ол Муратны яслиге элтди. Анда сабий кёбдю. Сабийлеге ариу оюнчакъла бередице. Аш эркинди. Юй тазады. Яслиде игиди. Сапра анда ишлейди.

195-чи иш. 1. Назмучукъну окъугъуз. Азбар этигиз. Эртденбла школгъа къалай хазырланнганыгъызны юсюнден устазгъа хапар айтыгъыз. Устазны болушлугъу бла 3—4 айтым къураб джазыгъыз.

Эртденбла.

Эртденбла, къобханлай,
Джуу бетинги, къолунгу.
Зарядка да эт.
Ийле, тирилт санынги.

Ашаб, ичиб, бошасанг,
Ал сумкангы къолунга.
Кечге къалыб бек чабма,
Атлан рахат школунга.

2. Кесилген харифледен бу сёзлени къурагъыз:

Эртденбла.

Физкультура.

20. Къаллай? Неллай? деген соруулагъа джууаб этген сёзде (затны сыфаты).

196-чы иш. 1. Суратха къараб, юй, кёл, терек къаллай болгъанларын айтыгъыз.

2. Айтымланы окъугъуз эмда джазыгъыз.

Юй уллуду, акъды, джангыды, мийикди. Терек бурмады, базыкъды, бутакълыды. Кёл теренди, кирсизди, кёкдю, кенгди.

197-чи иш. Суратлагъа къараб, хар бири къаллай болгъанын айтыгъыз. Юлгюдеча джазыгъыз.

Юлгю: *Уллу, кызыл, татлы алма.*

198-чи иш. Затланы тюрсюнлерин кёргюзген сёзлени онг джанындагъы сёзледен айырыб, точкаланы орунларына сала джазыгъыз.

... къар

... къырдык

... байракъ

къолан

къара

джашил

... бёрк
... кёлек
... ит

КЪЫЗЫЛ
акъ
кёк

199-чу иш. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала джазыгъыз. Ол сёзле къаллай соруугъа джууаб этгенлерин айтыгъыз.

Джаз.

Сууукъ къыш кетди. ...джаз джетди.
... кюнле болдула. ... аязчыкъ къагъады.
Джерни ... кырдык джабды. Чыпчыкъла
... джерледен келгендиле.

Керекли сёзле: *шош, джылы, исси, джашил.*

200-чю иш. Суратланы юсюнден джазылгъанны окъугъуз. Сорууларын салмай, аланы джазыгъыз.

Айшат (къаллайды?) мийикди, Кулизар а (къаллайды?) алашады.

Къобуста (къаллайды?) акъды, помидор а (къаллайды?) къызылды.

201-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Белгиленген сёзлени юлгюдеча джазыгъыз. Ала къаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айтыгъыз.

Чабакъ тутдум.

Хасан бла мен чабакъ тутаргъа бардыкъ.
Узун чыбыкъгъа акъ халыны такъдыкъ.
Къынгыр къармакъгъа кызыл къуртну
илиндирдик. Мен тегерек ташха миндим,
къармакъны уллу чабакъ къабды. Мен
тартдым. Биринчи кере чабакъ тутдум.
Бек къууандым.

Юлгю: *Узун чыбыкъ,*

202-чи иш. Не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени
тублерине тюз сыз, къ а л л а й ды? деген соруугъа джууаб
этгенлеге уа толкъунлу сыз тарта джазыгъыз.

Джай джылыды, кыш а сууукъду. Ма-
мукъ дженгилди, таш а ауурду. Къар
акъды, кёмюр а къарады. Сохан кючлюдю,
шекер а татлыды.

Агурча кёкдю, помидор а кызылды.

Билчи, бу неди?

Төгереги—акъ мамукъ,
ичи—сары джыламукъ.

203-чю иш. Къаллай? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тубюн сыза, айтымланы джазыгъыз.

Сууукъ кюнле болдула. Терен къар джауду. Акъ къар төгерекни джабды. Биз сыйдам бузда ойнайбыз. Уллу къар гинджи этебиз. Анга къызыл бурун, къара кёзле салгъанбыз.

204-чю иш. Точкаланы орнуна къаршчы магъана берген сёзлени сала джазыгъыз.

Мийик терек, ... терек.

Узун орам, ... орам.

Джылы кюн, ... кюн.

Уллу юй, ... юй.

Дуппукъ бычакъ, ... бычакъ.

205-чи иш. Не? деген сорууну орнуна керекли сёзню сала джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Төгерек, уллу, татлы (не?)

Акъ, татлы (не?)

Акъ, мысты (не?)

Уллу, бай (не?)

Сары, хыйлачы (не?)

Уллу, къызыл (не?)

Керекли сёзле: *шекер, туз, алма, колхоз, байракъ, тюлкю.*

206-чы иш. Айтымланы джазыгъыз. Къаллай? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Октябрь байрам болду. Кюн ариуду. Таудан салкъын аязчыкъ урады. Халкъ кёбдю. Мени къызыл байракъчыгъым барды. Тенглерими кёк, сары, джашил шарлары кёрюнедиле. Биз кенг орамны барабыз.

207-чи иш. Магъанасы тюбюндеги сёзлеге къаршчы келген сёзлени айырыб, юлгюдеча джазыгъыз.

Къоркъакъ, аман, къарыусуз, къысха, акъ, семиз, ариу, татлы, къызгъанч, кирли, гитче.

Керекли сёзле: узун, иги, къара, батыр, къарыулу, арыкъ, эрши, татыусуз, чомарт, кирсиз, уллу.

Юлгю: *Къоркъакъ—батыр. Аман—иги.*

208-чи иш. Керекли джерине точка сала, хапарчыкъны джазыгъыз.

Джангур.

Къаты джел келди кёкню къара булутла джабдыла таякъ джангур джауады харким бирер джерге къысылдыкъ джолла балчыкъ болдула суула бокъландыла узаймай кюн ачылды биз юйге кетдик.

21. Не этеди? деген соруугъа джууаб берген сёзле (затны иши).

209-чу иш. 1. Бир сёз бла къызчыкъны не этгенинай-тыгъыз.

2. Сурагланы салынганларыча, къызчыкъны не этгенин джазыгъыз.

Къобады, сюртеди, кийинеди, барады, джазады, ойнайды.

3. Тёрт айтым къураб джазыгъыз.

Юлгю: *Фатима барады.*

210-чу иш. Керекли сёзлени къоша, айтымланы джазыгъыз.

Ат Къой Ийнек Гугурук
... . Киштик Тауукъ Ит Айю
... .

Керекли сёзле: *ёкюреди, мангырайды, кишнейди, къычырады, юреди, къанкъылдайды, мурулдайды, макъырады.*

211-чи иш. Ким? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюз сыз бла, не этди? деген соруугъа джууаб берген сёзлени толкъунлу сыз бла тарта, хапарчыкъны джазыгъыз.

Классда.

Айшат суу келтирди. Саният классны сибирди. Хызыр къанганы сюртдю. Зайнеб терезени ариулады. Назир эшикни джууду. Барыбыз биригиб ишледик. Энди класс кирсиз болду.

212-чи иш. Хапарчыкъда не этгенди? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Къоркъакъ Шамил.

Ингир болгъанды, Шамил юйге тебренди. Ол къолуна чыбыкъ алгъанды. Чыбыкъны кыйыры джерге джетгенди. Чап-

ракъланы шыбырдатханды. Шамил къркъгъанды, къачыб тебрегенди. Юйлерине гузаба киргенди. Чыбыкъ босагъагъа илингенди. Шамиль аны не къркъзутханын эслегенди.

213-чю иш. Хапарчыкъда не этгенди? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Къаргъа.

Къаргъа суусаб болгъанды. Ичерге суу табмагъанды. Бир къркуну кёргенди. Аны тюбюнде суу аз болгъанды. Къаргъа суугъа джеталмагъанды. Ташчыкъланы къркуннга атханды. Суу ёрге чыкыгъанды. Къаргъа ичгенди.

(Л. Толстойдан.)

214-чю иш. Хар бири къалай джюрюгенини юсюнден айтымланы толтуруб джазыгъыз.

Макъа Къркун Джылан Ат Чабакъ Ит Чибин Бёрю

Керекли сёзле: *учады, чабады, секиреди, джюзеди, сюркеледи, джортады.*

215-чи иш. 1. Суратланы тубюнде айтымланы толтуруб джазыгъыз.

Зурум не этеди?

Зурум
саутланы

Зурум
кийим

Зурум
полну

2. Окъуб, эсде тутугъуз, китабха къарамай джазыгъыз.

*Элибизде жангы школ ишленгенди.
Биз анда окъуйбуз.*

216-чы иш. Джазыгъыз, айтымлада не этерикди?
деген соруугъа джууаб берген сёзлени тублерин сызыгъыз.

Къонакъ.

Джай Осман бизге келликди. Ол бизде солурукъду. Мени бла чабакъ тутаргъа барлыкъды. Каникулла бошалсала, юлдерине кетерикди. Школгъа барлыкъды. Иги окъурукъду. Ючюнчю классха кечерикди.

217-чи иш. Не этедиле? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тублерин сыза, юлгюдеча джазыгъыз.

Оракъ бла (не этедиле?)

Бычакъ бла (не этедиле?)

Чалкъы бла (не этедиле?)

Кюрек бла (не этедиле?)

Ийне бла (не этедиле?)

Балта бла (не этедиле?)

Керекли сёзле: *джарадыла, орадыла, кеседиле, къазадыла, тигедиле, чаладыла.*

Юлгю: *Оракъ бла орадыла.*

218-чи иш. Джомакъчыкъны джазыгъыз. Не этеди? деген соруугъа джууаб берген сёзлени табыб айтыгъыз.

Узакъладан къызарады, мийикледен узалады, кеси къумач джурунду, магъанасы уллуду (байракъ).

219-чу иш. Не эте эди? Не эте эдиле? деген соруулагъа джууаб берген сёзлени тублерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Бачхада кёгетле бишген эдиле. Рая алмаланы джыя эди. Хусей аланы ящиклеге сала эди. Кемал бла Мариям кертме джыя эдиле. Ящикле толгъан эдиле. Машина

келген эди. Сабийле ящиклени машинагъа салгъан эдиле. Ол аланы колхозгъа элтген эди.

220-чы иш. Точкаланы орнуна эди, эдиле деген сёзлени сала, хапарчыкъны джазыгъыз. Ол сёзле къалгъан сёзле бла къалай джазылгъанларын эсде тутугъуз.

Сабий сад.

Колхозда сабий сад бар Анда колхозчуланы сабийлери тура Сабийлеге Маруа бла Хаулат къарай Сабийле татлы ашла ашай Кирсиз орунчукълада джукълай Сабийлеге садда иги

221-чи иш. Назмучукъну окъугъуз. Китабдача, хар тизгинни джангы тизгинден башлаб джазыгъыз.

Не этди? Не этеди? деген соруулагъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Мияу деген кимед деб,
Тёгерекге къарады.
Харам киштик бугъунду,
Итчик аны табмады.

Ёрге, энишге чабады,
Тёрт джанына къарайды.
Эм артында олтуруб
Аякъларын джалайды.

(Боташланы А.)

222-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Айтымладан айырыб, Вованы не этгенин кѣргюзген сѣзлени юлгюдеча джазыгъыз.

Гурушха.

Вова чабакъ тутаргъа баргъанды. Биргесине Топка деген итчигин элтгенди. Вова азыкъ ашаргъа олтургъанды. Азыгъындан Топкагъа да бергенди. Вова ёрге къобханды. Чыбыгъы болгъан джерге кетгенди. Топка азыкъны саулай ашагъанды. Вова келгенди. Топка ауузун джалай къаратгъанды.

(В. Даниленкодан)

Юлгю: *Баргъанды, элтгенди, ...*

22. Адамланы атларын, тукъумларын уллу хариф бла башлаб джазыу.

223-чю иш. Класда джашчыкъла бла къызчыкъланы атларын айтыгъыз. Суратланы тюблеринде джазылгъан сёзлени окъугъуз.

Бу Айшатды. Бу Хусейди. Бу Кулистанды. Бу Алийди.

Джашчыкъла бла къызчыкъланы атларын джазыгъыз.

Джашчыкъла ... ,

Къызчыкъла ... ,

224-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Адам атланы тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Класда «джулдузчукъгъа» Хасан башчылыкъ этеди. Борис бла Лида кирсизликге къарайдыла. Люба алагъа болушады. Мусса Борисни тенгиди.

225-чи иш. Окъугъуз.

Бюгюн классда Бостанланы Умар бла Лайпанланы Фатима иги окъудула. Семенланы Файруз бла Къобанланы Казбек ариу джаздыла.

Соруулагъа джууаб этигиз:

Тукъумлары къалайдыла Умарны, Фатиманы, Файрузну, Казбекни?

Сёзлени былай джазыгъыз:

Атлары: ... ,

Тукъумлары: ... ,

Адамланы атлары, тукъумлары уллу хариф бла джазылыб башланадыла.

Бостанланы Умар, Семенланы Файруз.

226-чы иш. 1. Джазыгъыз, керекли джеринде точка салыгъыз.

2. Адамланы тукъумларында, атларында биринчи харифлени тюблерин сызыгъыз.

Чегетде.

Сабийле чегетге бардыла Ёзденланы Солтан бла Къоркъмазланы Осман кирпични тутдула Текеланы Салих бёркюне салды Халимат кирпичикни юйге келтирди Халиматны къарнашчыгъы Абрек кирпичикни аллына сютчюк салды.

227-чи иш. Сёзлени окъугъуз. Бу сёзледен юч айтым къураб джазыгъыз, адам атланы тюблерине сыз тартыгъыз.

1) келдиле, сора, Магомет, дерследен, бла, Шерифат, бизге.

2) бардыкъ, бла, тоб, ала, биз, ойнаргъа.

3) бла, оздула, Марджан, бизни, Фатима.

228-чи иш. Адамланы тукъумларын бир сыз бла, атларыны тюбюн эки сыз бла тарта джазыгъыз.

Буфет.

Школда буфет барды. Семенланы Анзор бла Биджиланы Назир ашаргъа олтурдула. Алагъа Чотчаланы Алий кьошулду. Ашаб къобдула. Аланы орунларына Кемисхан, Разият, Байдымат олтурдула.

229-чу иш. Айтымны аллында уллу харифни бир сыз бла, адам атла бла тукъумлада уллу харифлени эки сыз бла тюблерин тарта, письмону джазыгъыз.

Багъалы тенгим Билал!

Мен лагерге келгенли он кюн болду.
Мында игиди. Джангы тенгле табханма.
Юра Климов, Саша Петров, Къарданланы
Ахмат бла бир палатада турама. Сен да
кел, сокъуранныкъ тюлсе. Менден Магомет
бла Русланнга салам айт.

Казбек.

230-чу иш. 1. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала джазыгъыз.

Мени тукъумум Мени атым
Мени тенгими аты Аны тукъуму

2. Керекли харифлени сала, сёзлени джазыгъыз.

К...лхоз. Ис...а. И...нек. Кёп...р. Тах...а.
Къо...н. Кла...с. У...таз. Сох...а. Къан...ал.

231-чи иш. Суратчыкъгъа къарагъыз. Сабийлеге атла атагъыз. Соруулагъа джууаб этигиз.

Соруула:

Сабийле не этедиле? Аланы атлары кьалайды? (Алагъа атла атагъыз.)

Уручукъну ким кьазгъанды?

Терекчикни уручукъгъа ким салгъанды?

Джылны къайсы заманыды бу?

232-чи иш. Окъугъуз, точкаланы орнуна керекли адам атланы сала, айтымланы джазыгъыз.

Биринчи партада ... бла ... олтурадыла. Экинчи партада ... бла ... олтурадыла. Бюгюн дежурный ... бла ... болдула. Там-бла дежурный ... бла ... боллукъдула. Бюгюн дерслерин ... бла ... окъудула.

233-чю иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз. Адамланы атларын, тукъумларын, аталарыны атын кёргюзген сёзлени биринчи харифлерини тюбуне сыз тарта джазыгъыз.

Владимир Ильич Ленин.

Владимир Ильич Ленин сабийлени бек суюгенди.

Ол сабийле окъуулу, билимли боллукъларын излегенди.

Ленинни атасы Илья Николаевич Ульянов сабийлеге кёб школла ачханды.

2. Окъугъуз, китабха къарамай джазаргъа юренигиз.

Владимир Ильич Ленин.

234-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Халатланы табыгъыз. Аланы тюзете, айтымланы джазыгъыз.

Бизни азрет хасанович окъутады. Биз аны бек сюебиз. Бизни классда люба бла ахмат иги окъуйдула. Ала назир бла саниятха болушадыла.

235-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Сёзледе точкаланы орнуна керекли бёлюмню сала джазыгъыз.

Хасан... тенги лагерге кетди. Ол Хасан... письмо джазды. Хасан аны Осман... окъуду. Осман Солтан... къарнашыды. Экиси да Аслан... джашларыдыла. Осман... он джыл болады. Солтан андан уллуду.

23. Хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атлада уллу харифле.

Окъугъуз.

Хайуанланы, джаныуарланы атлары:

ат, ийнек, киштик, къой, эшек.

Аталгъан атла:

Къошба, Акътуякъ, Добар, Акътёш, Чубур.

Хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атла уллу хариф бла башланыб джазыладыла.

Сарыджал, Акъкъаш, Бойнакъ, Талгъыр.

236-чы иш. Малланы атларын бир сыз бла, алагъа аталгъан атланы эки сыз бла тарта джазыгъыз.

Атам Чолпан деген атха минеди. Ол ферманы малларың кютеди. Джууаш бла Ёребаш деген ийнекле семиздиле. Акъкъашны Мынчакъ деб бузоучугъу барды. Ол къоланчыкъды.

237-чи иш. Точкаланы орнуна керекли сёзлени сала джазыгъыз.

Мурат ... деген атны бек сюеди. Фермада ... бла ... деген ийнекле кёб сют береди. Къойчуну ... бла ... деб итлери барды.

Керекли сёзле: *Салпы, Чунакъ, Саяу, Тутар, Джутар.*

238-чи иш. Киштиклегге аталгъан атланы тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Бизни кишиу.

Ма бу бизни кишиудю. Аны аты Талгъырды. Талгъырны балачыгъы барды. Мен анга Майто деб атагъанма. Ол уллучукъ болгъанды. Энди Майто чычхиланы уста тутта биледи.

239-чу иш. Хайуанлагъа аталгъан атланы тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Мени эгечим фермада ийнеклени сауады. Ийнекле семиздиле. Ала кёб сют береди. Къурум бла Акъкъаш деген ийнекле сютлюдюле. Ёребаш бла Къошба аладан артха хазна къалмайдыла.

240-чы иш. 1. Онг джанындагъы сёздеде точкаланы орнуна сол джанындагъы сёзлени кереклисин сала джазыгъыз. 2. Хайуанлагъа аталгъан атланы тюбуне сыз тартыгъыз.

Акътуякъ...	чардакъдан макъырады.
Къарамай...	арбазда юреди.
Добар...	баудан ёкюреди.
Акътёш...	орамда кишнейди.
Бойнакъ...	талада джатады.
Къаратору...	арбазда къансыйды.

Иги учду.

241-чи иш. Соруулагъа
кёре хапарчыкъ къураб джа-
зыгъыз.

Суратда джылны къайсы
заманы кёрюнеди?

Чанада ким уча эди?

Джашчыкъгъа ат атагъыз.

Алайгъа не келди?
Нени ызындан чаб-
ды ит?

Чанагъа не болду?
Джашчыкъ къай-
ры джыгъылды?

242-чи иш. 1. Белгиленген сёзле уллу харифле бла башланыб нек джазылгъандыла?

Школдан Джашеланы Лиза бла Блимгъотланы Алий келе эдиле. Чомарт деген итчик алагъа чабды. Лиза къоркъуб къычырды. Алий: «Чомарт!» — деб къычырды. Итчик аны танды. Сора ол къуйругъун булгъаб тохтады.

2. Адам атла бла тукъумланы бир сыз бла, итге аталгъан атны эки сыз бла тарта джазыгъыз.

243-чю иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз. Сёздеде точканы орнуна керекли ахырланы сала, айтымланы джазыгъыз.

Чарс.

Ат чабыу болду. Мен Тарпан... миндим. Назир Буян... минди. Биз белгиге келдик. Ат чабыу башланды. Мен алгъа келдим. Тарпан Буян... озду. Мен Тарпан ... эрке-летдим.

Тарпан былтыр да башха атланы озгъан эди.

Тарпан ариу атды.

2, Бир къауум сёз уллу хариф бла нек башланыб джазылгъанын айтыгъыз.

24. Шахарланы, эллени, сууланы атларында уялу харифле.

244-чю иш. 1. Окъугъуз.

Черкесск.

Черкесск бизни областны ара шахарыды. Ол **Къобан** сууну онг джагъасында орналыбды. **Черкесскеде** джангы юйле ишлендиле. Шахар ёседи. Шахарны бир джанында **Псыж** бла **Дружба** элле кёрюнедиле, тёбен джанында—**Чапаев** эл.

2. Соруулагъа джууаб этигиз.

- 1) Областны ара шахарыны аты неди?
- 2) Ол къайсы сууну джанындады?
- 3) Шахарны тегерегинде къайсы элле бардыла?

Шахарланы, эллени, сууланы атлары
уллу хариф бла башланыб джазыладыла.

Черкесск. Псыж. Дружба. Чапаев.

245-чи иш. Шахарланы, эллени атларында биринчи харифлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Биз Тебердиде пионер лагерде солуйбуз. Негерим Сарытюз элденди. Аны эгечи Москвада, къарнашы уа Ленинградда окъуйдула. Мени къарнашым Ростовда къуллукъ этеди. Биз алагъа письмо джазабыз.

246-чы иш. 1. Окъугъуз. Бир къауум сёз уллу хариф бла башланыб нек джазылгъанын айтыгъыз.

Владимир Ильич Ленин Симбирске... туугъанды. Энди ол шахаргъа Ульяновск дейдиле. Волга сууну къатындады ол. В. И. Ленин Ульяновске... бла Къазан... окъугъанды. Биз джай Ульяновске... экскурсиягъа барлыкъбыз. Ульяновске... Ленинни музейи барды.

2. Сёздеде точкаланы орнуна керекли ахырланы сала, уллу харифле бла башланыб джазылгъан сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

247-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Былайда къайсы орамланы юсюнден айтылады? Ол сёзле къаллай харифле бла башланыб джазылгъандыла? Аланы тюблерине сыз тарта, хапарчыкъ джазыгъыз.

Элим.

Мени элим уллуду. Аны кенг орамлары бардыла. Школ Горький атлы орамдады. Мен Совет орамда джашайма. Хызыр Пионер орамдан келеди. Биз Комсомол орамда тюбешебиз. Школгъа бирге барабыз.

248-чи иш. Айтымланы талай кере окъугъуз. Китабха экинчи къарамай джазыгъыз. Уллу харифле бла башланыб джазылгъан сёзлеге эс бёлюгюз.

Бизни Ата джуртубуз Совет Союздуга.
Ата джуртубузну ара шахары Москвада.

249-чу иш. Окъугъуз. Хапарчыкъда къайсы сёзле уллу хариф бла башланыб джазылгъандыла? Нек? Ол сёзлени биринчи харифлерини тюбуне сыз тарта джазыгъыз.

Тенгле.

Лагерде мени тенглерим кёбдюле. Эбзеланы Хамит Тебердиден келгенди. Хужа-

ланы Умар Хабезде джашайды. Белов Са-ша Ильич элденди. Мен Хурзукдан кел-генме. Биз пионерлебиз, иги тенглебиз.

250-чи иш. Окъугъуз. Сууланы атлары къаллай ха-риф бла башланыб джазылгъанын эсlegung. Хапарчыкъ-дан айырыб сууланы атларын алфавит джорукъда джа-зыгъыз.

Къобан.

Къобан тау сууду. Ол бизни областны ичи бла барады. Къобаннга Учкулан, Дуу-ут, Худес, Теберди, Мара, Джөгетей, Джа-гъанас, Инджик суула къошуладыла. Ахы-рында уллу болады.

251-чи иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз.

Хыйлачы тюлкую.

Элни къатына тюлкую келиучен эди. Итле аны эслеб сюрдюле. Тюлкую бек ары-гъан эди. Итле аны джетерге тебретиле. Тюлкую мадарсыз болду. Ол джерге джат-ды. Итле, кеслерин тыялмай, чабханлай, аны юсю бла ётдюле. Тюлкую къобду, къа-чыб чырпыланы ичине кирди. Ол итлени алдады, аладан къутулду.

2. Тюбюндеги соруулагъа кёре, кесигиз хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

Соруула:

- 1) Тюлкю къайры келген эди?
- 2) Тюлкюню ким сюрдю?
- 3) Тюлкю не этди?
- 4) Итле уа?
- 5) Тюлкю къалай къутулду?

252-чи иш. Шахарланы, эллени, сууланы атларын бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Волга, Амур, Лена, Къобан, Енисей, Терк, Ока, Къумуш, Хурзук, Мара, Хабез, Терезе, Къарданик, Нальчик, Ставрополь, Нарсана, Ленинград, Одесса.

Юлгю: *Вол-га*,

253-чю иш. Онг джанындагъы сёзледен, магъанасына кёре, джууукъ сёзлени табыб, юлгюдеча джазыгъыз.

джау—...	эсен
мюлк—...	душман
сау—...	рысхы
эгеч—...	тёрт
сатыу—...	оюн
той—...	бишиб
кюйюб—...	алыу
къурт—...	къарнаш
юч—...	къумурсха

Юлгю: *джау—душман*,

254-чю иш. Магъанасы бир-бирине джууукъ болгъан сёзлени табыб, аланы тюблерине сыз тарта джазыгъыз. Аланы къалай джазылгъанларын айтыгъыз.

Назирни Совет Аскерге ашырабыз. Хон-шу-тийре джыйылгъанды. Арбазда той-оюн барады. Эки-юч юйню ичи адамдан толуду. Бир юйде адамланы сыйлайдыла. Бирси юйден чам-накъырда этген ауазла чыгъадыла. Хар ким Назирни джигит къуллукъ этиб къайтырын излейди.

255-чи иш. Сол джанындагъы сёзлеге онг джанындагъыладан къаршчы магъананы кёргюзген сёзлени джазыгъыз.

уллу—...	ачы
семиз—...	алаша
татлы—...	гитче
мийик—...	эрши
ариу—...	арыкъ

256-чы иш. Окъугъуз, точкаланы орнуна, магъанасына кёре, керекли сёзлени сала джазыгъыз.

1) Къыш ...—джай а ...	джылыды
сууукъду
2) Шекер ...—шибижи уа ...	ачыды
татлыды
узунду
3) Къыш кюн ...—джай а ...	къысхады

257-чи иш. Суратлагъа къараб, соруулагъа джууаб джазыгъыз.

1) Столда не бар эди?

2) Киштикчик къыппаны не этди?

3) Къыппа къайры тѳнгереди?

4) Киштикчик къыппаны къалай этиб ойнады?

Болушлукъчу сѳзле: къыппа, тартды, полгъа, тѳнгеретиб.

25.

А й т ы м .

258-чи иш. 1. Сѳзлени окъугъуз.

Школну, чакъдыла, акъ, болду, терекле, башланды, иш, бачхасында, джылы.

2. Сѳзлени былай джарашдырыб джазыгъыз.

1) Джылы болду.

2) Терекле акъ чакъдыла.

3) Школну бачхасында иш башланды.

3. Биринчи тизгинде сѳзледен не ангылагъаныгъызны айтыгъыз. Экинчи, ючюнчю тизгинде сѳзледен а?

Айтым бир муратны танытады. Сөзле-
ден кьуралады ол.

● *Пионер аман кылыкь этмейди.*

259-чу иш. Окьугьуз, хар айтымда ненча сөз болгья-
нын айтыгьыз.

Айшат джазады. Алий келди.

Айшат письмо Алий школдан кел-
джазады. ди.

Айшат эгечине Алий школдан юйге
письмо джазады. келди.

260-чы иш. 1. Окьугьуз, айтымланы биринчи сөзлери
кьаллай хариф бла башланыб джазылгьанларын айты-
гьыз.

Школда.

Школгья келдик. Кьонгурау кьагьыл-
ды. Биз классха кирдик. Дерс башланды.
Устаз китабдан аламат хапар окьуйду.
Сохтала эс бериб тынгылайдыла. Заман
дженгил джетди. Биз солургья чыкьдыкь.

2. Сөзледе биринчи харифлени тюбуне сыз тарта джа-
зыгьыз.

Айтымны биринчи сөзю уллу хариф
бла башланыб джазылады.

● *Китаб билим береди.*

261-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Хар айтымны уллу хариф бла башлагъыз, ахырына точка сала джазыгъыз.

Тюлкю.

Джаз болду къар эриди тюзню суу басды чычханла дуппурлагъа кёчдюле тюлкю аны эследи чычханланы тутуб ашады бек семирди.

Билчи, бу неди?

Кёпюрсюз, джолсуз келген, узакъда хапарны да къатынга дача берген.

262-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Алада не айтылгъанын, ахырларында къаллай белгиле болгъанларын эслегиз.

1) Пионерле колхозгъа болушадыла. Хамид келди.

2) Файруз школдан келдими? Сен къайдан келесе?

3) Джашасынла совет пионерле! Джашасын совет халкъ!

Айтымланы ахырларында, магъаналарына кёре, точка (.), соруу белги (?) неда кёлтюртюучю белги (!) салынады. Аладан сора айтым уллу хариф бла башланыб джазылады.

263-чю иш. Айтымланы ахырларында керекли белги-
лени сала джазыгъыз.

Мурат айырмагъа окъуйду Джашасын-
ла алчы колхозчула Клубха кёб адам
джыйылгъанды Сен юйге къачан кетерик-
се Дунияда рахатлыкъ джашасын Комсо-
мол къызла къайда ишлейдиле.

264-чю иш. Айтымланы къаллай харифле бла баш-
лаб джазарыгъызны эсегиз.

Джангы джыл болду. школгъа ариу ны-
зычыкъ келтирдиле. сен къайсы элде джа-
шайса? джашасын совет джаш тёлю! пио-
нерле къайдан келдиле? тамбла кюн иги
боллукъду.

265-чи иш. Эки сёзден къуралгъан айтымлагъа, ма-
гъанасына кёре, керекли сёзню къошуб, юч сёзден джангы
айтымла къураб джазыгъыз.

Джылы болду. Кюн джылытады. Сабий-
ле ойнайдыла. Колхозда башланды. Трак-
торла сюредиле. Машинала ташыйдыла.
Битим боллукъду.

Керекли сёзле: *тоб, иш, джаз, ур-
лукъ, тюзлени, джер.*

Юлгю: *Джылы джаз болду.*

266-чы иш. Скобкаладагъы сёзлени кългъан сёзле
бла джарашдыра джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Пионер (бойну) къызыл галстук тагъа-
ды. Сумкамы ичинде (китабны) барды. Ах-
мат (терекге) кесди. Къой (кенг) къачды.
Меннге (тенг) келди. Азрет (Хасан) излей-
ди. Алий (ат) минди. Исса (Осман) кър-
нашыды.

267-чи иш. Айтымланы окъугъуз, хапар чыгъарча,
джарашдырыб джазыгъыз, хапаргъа ат атагъыз.

Джангур джаууб башлады.

Джибимей кълдыкъ.

Наныкъ джыяргъа бардыкъ.

Биз чабыб дорбунга кирдик. Джангур

Тегерек къралды.

268-чи иш. Суратлада кёрюнген сабийлеге ат ата-
гъыз. Аланы юслеринден айтымла къураб джазыгъыз.

269-чу иш. 1. Хапарчыкъны айтымлагъа бёле, аланы ахырларында ауазыгъызны тюшюре окъугъуз.

Пионер.

Казбек пионерди ол дерсден къалмайды пионер ётюрюк айтмайды Казбек юйде болушады устаз берген ишни толтурады мен пионер боллукъма.

2. Керекли джерлерине точка сала, андан сора уллу хариф бла башлаб джазыгъыз.

270-чи иш. Сорууланы орнуна керекли сёзлени сала, аланы айтымда башха сёзле бла джарашдыра джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Халимат (нени?) окъуйду. Ол (кимни?) кёрдю. Умарны (къаллай) сумкасы барды. Алий (къайсы?) классда окъуйду. Мариям юйде (не этеди?). Къойланы (ким?) кютеди. Хасан (къайдан?) келди.

Керекли сёзле: *къара, къойчу, бир, китаб, джумуш, Азрет, сахар.*

271-чи иш. 1. Письмону окъугъуз. Белгиленген сёзлени айырыб джазыгъыз. Аланы къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

Багъалы акка!

Санга кючлю саулукъ излейме. **Манга** ийген письмонгу алдым **Сеннге** тансыкъ

болгъанма. Меннге сегиз джыл болгъанды. Мен энди окъуй, джаза билеме. Сенден келген письмону кесим окъудум. Анам фабрике ишлейди. Анга саугъа бергендиле. Сени Карачаевск шахаргъа чакъырама.

Анзор.

2. Кесигиз кимге болса да письмо джазыгъыз.

272-чи иш. 1. Айтымланы ахырларында ауазыгъызыны кереклисича эте окъугъуз.

2. Айтымланы ахырларына керекли белгини сала, хар айтымны джангы тизгинден джазыгъыз.

Кулизар санитарды.

Кулизар Ахматха сорады:

— Ахмат, къолларынгы джуугъанмыса

— Къолларымы сапын бла джуугъанма

— Сен а джуугъанмыса, Разият

— Хо, мен да джуугъанма Ахмат бла Разият къолларын джуугъандыла

● *Кирсиз болсанг—саулукълу болурса!*

273-чю иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Хар айтымда кимни, нени юсюнден не айтылгъанын айтыгъыз. Ол сёзлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Иги сохтала.

Мухтар автобусда бара эди. Автобус джолда тохтады. Эшикден бир къарт киши кирди. Мухтар орнун анга берди. Адамла Мухтарны махтадыла.

274-чю иш. Окъугъуз, хар айтымда Казимни не этгенин къайсы сёз кёргюзеди? Ол сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

Дежурный.

Казим бююн дежурныйди. Ол буштукъну мылы этеди. Къанганы сюртеди. Класда мизамгъа къарайды. Сохталагъа ручкаланы, тетрадланы чачады. Дерсле бошалсала, аланы джыяды.

● *Классны кирсиз тутугъуз!*

275-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Берилген сорулагъа толу айтымла бла джууабла джазыгъыз.

Джигит Умар.

Джайны исси кюнлери. Биз джууунур-
гъа бардыкъ. Кёл уллу эмда терен эди.
Хамит узакъгъа джюзюб кетди. Ол арыды,
ызына къайталмады. Батыб тебреди. Умар
суугъа секирди. Эрлай ол Хамитге джет-
ди. Суудан чыгъарды. Къачда школгъа
бардыкъ. Умаргъа бюсюреу этдиле.

1. Сабийле къайры баргъан эдиле?
2. Ала къайда джуууна эдиле?
3. Хамитге не болду?
4. Хамит не этген эди?
5. Хамитни ким къутхарды?
6. Умаргъа школда не айтдыла?

276-чы иш. Скобкаладагъы сорууланы орнуна келиш-
ген сёзлени табыб сала, айтымла къураб джазыгъыз.

Анам (кимге?) (не) тикди.
Акка (кимге?) (не?) берди.
Къарнашым (къайдан?) (не?) кел-
тирди.

Мусса (кимге?) (не?) джазды.
Сохта (кимге?) (не?) берди.
Эгечим (къайдан?) (не?) келтирди.

Юлгю: *Анам Назирге кёлек тикди.*

26. Джылны ичинде окъулгъанны
къайтарыу.

277-чи иш. 1. Окъугъуз эмда джазыгъыз.

Биринчи майда.

Биринчи майда, ариу кийиниб, школга келдик. Гокка хансла алдыкъ. Мурат барабанны къагъады. Разият бла Борик Къызыл байракъны тутадыла. Байракъгъа: «Джашасын Биринчи май!»—деб джазгъанбыз.

2. Джашасын Биринчи май! деген айтымны сёзлеринде ачыкъ эмда къысыкъ харифлени айтыгъыз.

278-чи иш. Окъугъуз эмда джазыгъыз.

Тубан басды. Кёк джабылды. Жангур джаууб башлады. Асият бла Осман юйге кирдиле.

279-чу иш. Керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Ленингра...да жангы заво...ла ишленедиле. Биринчи классны сох...аларын мах...адыла. Махмут арбазда то... ойнайды. Бююн мен...е Азрет келликди. Эртде...ли Хызырны сакълайма.

Билчи, бу неди?

Таууш этмей сөлөшгөн,
Халкыгъа акъыл юлөшгөн.

280-чи иш. Кёчюрюрге болмагъан сёзлени тублерине сыз тарта джазыгъыз.

Таба, орам, кёз, кирпичи, акъыл, турна, кёзу, мамукъ, тон, къамчи, кёоллукъ, ракета, отун, наныкъ, къая, адам, эмен, эгиз, джая.

281-чи иш. Адам атланы сызчыкъ бла бёлюмлеге бёле, айтымланы джазыгъыз. Ол сёзлени кёчюрюрге нек болмагъанын айтыгъыз.

Унух бла Алий колхозда ишлейдиле. Умар джашды. Юнус бла Ожай къой кютедиле. Юсуф школда окъуйду. Ачау кёошха кетди. Ахия алчы ишчиди. Аза бла Зоя сабий садха барадыла.

282-чи иш. Окъугъуз. Сёзлени алларында э харифни тубюне сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

«Тау» совхозда эчки кёбдю. Эчкиле семиздиле. Эчкилени эгиз улакълары бардыла. Улакъла эчкилени эмедиле. Эчки кёошда Элдар бла Эза ишлейдиле. Улакълагъа Элкъанланы Эдик къарайды. Ол аланы элден чыгъарады. Джарны эрнинден энишге кыстайды. Алайда кютеди.

283-чю иш. 1. Окъугъуз. Сёздеде е харифни тубюне сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Мен юйде болушама. Орнуму кесим джыяма. Раяны яслиге элтеме. Кесими хазырлайма. Сумкамы алама. Школгъа кетеме.

2. Сёзде э, е харифле къалайында джазылгъанын айтыгъыз.

284-чю иш. Сёздеде ё харифни тюбуне сыз тарта, айтмланы джазыгъыз.

Теберди ёзени ариуду. Анда кёб кёл барды. Нарат чегет кёгериб ёседи. Тау суула кёмюк этиб барадыла. Кёк талалада ариу юйле сюеледиле. Адамла Тебердини кёрюрге келедиле.

285-чи иш. Точкаланы орнуна ы, и харифледен кереклисин сала, айтмланы джазыгъыз.

Хызыр китабны тыш...н салды. Врач Азретни тиш...н алды. Халимат баста биш...рди. Лиза баш...н тарады. Тазны тюбю теш...лди. Казбек Хамидни джаш...ды. Локъман тыш...нда олтурады.

286-чы иш. Точкаланы орнуна у, ю харифледен кереклисин сала, айтмланы джазыгъыз.

Колхозну къо... кёбдю. Къошбаны бау... джылыды. Солтанны бо... уллуду. Тауну суу... кирсизди. Азретни юй... джангыды. Сууну тюб... теренди. Джаш тёл... насыблыды. Итни кёз... сокъурду.

Владимир Ильич Ленин 22 апрелде
туугъанды.

287-чи иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз.

В. И. Ленин.

22 апрель Владимир Ильич Ленинни туугъан кюнюдю. Бизни класс къууанчха хазырланады. Биз В. И. Ленинни портретин гоккала бла джасагъанбыз. Къууанч эртденде Рая бла Мудалиф назмула айтырыкъдыла. Лиза бла Амин тепсерикдиле. Хыйса бла Тамара джырларыкъдыла. В. И. Ленинни аты бизге багъалыды.

2. Сиз В. И. Ленинни туугъан кюнюне аталгъан эртденге къалай хазырланганыгъызны айтыгъыз.

288-чи иш. Белгиленген сёздеде я хариф къайсы харифлени орнуна джазылгъанын эсигизге тюшюрюгюз. Ол сёздеде я харифни тюбуне сыз тарта джазыгъыз.

Аяусуз джауады. Джер тайгъакъ болду. Джюрюсенг, таяса, аякъларынгы кенг джаяса. Таякъгъа таяныргъа керек болады.

289-чу иш. Хар айтымны башха, талай кере окъугъуз. Экинчи, окъугъан айтымыгъызны китабха къарамай джазыгъыз. Сёзлени араларында эмда ахырларында б—п харифлени къалай джазылгъанларын эсигизге тюшюрюгюз.

Якъуб Москваны кёрюб келди. Колхоз арпаны орады. Амыр хорлаб, кетиб, барады. Абрек тынгылаб олтуруб турады. Биз чегетде кирпи тутдукъ. Осман элден хапар айтды. Классда кёб адам китаб окъуйду.

290-чы иш. Керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Тогъуз сагъа... болгъанды. Асхат къар... болгъанды. Шахарда уллу заво... барды. Абрек атха нох...а салды. Зурум сабий сад...а ишлейди. Мазан сура... сала биледи. Бёрю чеге...де джашайды. Мурат пар...ха къарайды. Мар...да джылы болады.

291-чи иш. Сёздеде з, с харифлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз. Окъугъуз, ол харифледен къайсы къалай эштилгенин айтыгъыз.

Бюгюн аязсыз кюндю. Сиз азсыз, къуру тогъузсуз. Бизни бла ойнарыкъ сизсиз. Сиз бизден иги нёгер табмазсыз. Биринчи орунну сиз алалмазсыз. Сиз бизни сакъла-мазсыз, юйге кетерсиз.

292-чи иш. Сёзлени алларында ч, дж харифлени тюрлерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Джаз.

Джаз келди. Джер кёгерди. Терекле чапракъ этгендиле. Узакъдан чегет джашил кёрюнеди. Чыпчыкъла келгендиле. Ала джер-джерде джырлайдыла. Уяла этедиле.

293-чю иш. Скобкаладагъы сёзлени, магъаналарына кёре, къалгъан сёзле бла джарашдыра джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Бизни (эллерибиз) ариуду. Элни арасында (школла) барды. Мен ол (школгъа) окъуйма. Эгечим 2-чи (классла) окъуйду. Школну аллында Къызыл (байракъны) тагъылыбды. Мен окъугъан (школ) сюеме.

294-чю иш. 1. Биринчи айтымны сёзлерин бёлюмлеге бёле, айтымланы джазыгъыз.

Бизни къралда уллу иш барады. Биз джангы шахарла, элле ишлейбиз. Хар кюн сайын совет адамланы джашаулары иги болады. Совет адамла рахатлыкъны излейдиле.

2. Экинчи айтымны сёзлеринде кысык харифлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Джашасын дуняда рахатлыкъ бла шохлукъ!

295-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Буян ариу атды. Атам Буян...а иги къарайды. Ол Буян... арбагъа джекди. Атам тирмен...е барады. Мен арбагъа мин...енме. Мен...е тюкен...е дери барыргъа керекди. Биз джолгъа чыкъдыкъ. Тюкен...и къатына джетдик. Мен алайда тюшдюм.

296-чы иш. Магъаналарына кёре, айтымланы орнуна джарашдырыб, хапарчыкъ къурагъыз. Джазгъан хапарыгъызгъа ат атагъыз.

Аланы тереклеге такъдыкъ. Джылы кюнле болдула. Ала уяла этедиле. Джаз келди. Биз алагъа юйчюкле ишледик. Биз алагъа тиймейбиз. Къанатлыла юйчюклеге кирдиле. Къанатлыла къайтдыла. Джер кёгерди.

297-чи иш. Белгиленген сёзде **басым** тюшген бёлюмню тюбуне сызчыкъ тарта, айтымланы джазыгъыз.

Лиза иги **кызды**. Таба отда **кызды**. Къоян тюлкюден **къачды**. Быйыл джылы **къачды**. Ахматны башы **чалды**. Хусей чалкы **чалды**. Борис терезеден **къарады**. Абрекни бёркю **къарады**. Рая эски **джайды**. Бусагъатда исси **джайды**.

298-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, адам атланы ал-
фавит джорукъ бла джазыгъыз.

Тенгле.

Мухтар, Лиза, Ахмат, Осман, Кулистан, Умар, Роза, Фатима школдан чыкъдыла. Ала бир классда окъуйдула, бирге ойнайдыла, бир-бирин билген иги тенгледиле.

Юлгю: *Ахмат*,

299-чу иш. Хар сорууну джууабына бир башха адамы атын сала, соруулагъа толу джууабла джазыгъыз. Ким? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Сен ким бла олтураса?
Сен ким бла ойнайса?
Сен ким бла сёлешесе?
Сен ким бла бараса школгъа?
Сен ким бла тутаса шохлукъ?
Сен ким бла эришесе?
Сен ким бла ишлейсе?

Юлгю: *Мен Халит бла олтурама.*

300-чю иш. Онг джанындагъы сёзлени хайырландыра, соруулагъа джууабла джазыгъыз. Ким? деген соруугъа джууаб берген сёзлени тюблерине сыз тартыгъыз.

Асхат, сен ким болургъа сюесе? къойчу.
Нина, сен ким болургъа сюесе? устаз.
Мурадин, сен ким болургъа сюесе? шофер.
Люба, сен ким болургъа сюесе? врач.
Борис, сен ким болургъа сюесе? малчы.
Азрет, сен ким болургъа сюесе? летчик.
Роза, сен ким болургъа сюесе? тюкенчи.

Юлгю: *Мен къойчу болургъа сюеме.*

301-чи иш. Хар айтымны 2—3 кере окъуб, китабха экинчи къарамай джазыгъыз. Адам атланы ахырлары къалай джазылгъанларын сынагъыз.

Алий кирсиз джазады. Марзий иги окъуйду. Таубий ариу джырлайды. Ханафий сурат салады. Къазий бла Хабий бирге олтурадыла. Ханий къарт болгъанды.

302-чи иш. Не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тублерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Таначыкъ, къочхарчыкъ, текечик шохайла болгъандыла. Ала таугъа отларгъа кетгендиле. Къач болгъанды. Ала ызларына тебregenдиле. Бёрю аланы алларына чыкъгъанды. Текечик аны къоркъутханды.

303-чю иш. Суратлагъа къараб, берилген соруулагъа таяна. хапарчыкъ къурагъыз.

Джылны не заманы болду? Мурат нени кеседи?

Амин не этеди? Джашчыкъла не зат ишлейдиле?

Ала чыпчыкъ юйчюкню къайры тагъадыла?

Къайсы къанатлыла келгендиле? Ала къалайдан келгендиле?

304-чю иш. Не? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Колхозда битим игиди. Биз колхоз бачхада быхы, агурча, помидор, гардош джыябыз. Башхала алма, кертме, шаптал, эрик, балий джыядыла. Колхоз байды. Биз колхозгъа болушабыз.

305-чи иш. 1. Къаллай? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюблерине сыз тарта, айтымланы джазыгъыз.

Исси джай болду. Джылы кюнле келдиле. Къаты джангурла джауадыла. Тауладан салкъын аяз урады. Малла мийик дупурлада иссилейдиле. Кёк кырдыкда къызыл, сары, кёк, акъ гокка хансла кёрюнедиле. Сабийле терен сууда джууунадыла.

2. Белгиленген сёзлени къалай джазылгъанларына сынаб къарагъыз, эсде тутугъуз.

306-чы иш. Хапарчыкыны окъугъуз, базыкъ джазылгъан сёзлени, кёчюрюрге кереклисича, бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

Кирпичик.

Кирпичик кесине орунчукъ къазды. Джатыб кёрдю. Орунчукъ къаты тийди. Барыб чапракълагъа аунады.

Ийнелерине ала чанчылдыла. Ол аланы келтирди. Ма энди иги орун болду.

307-чи иш. Сорууланы орнуна керекли сёзню табыб сала, айтымланы джазыгъыз. Скобканы салмагъыз.

Азрет (къаллай?) чабакыны тутду. Разият (къаллай?) гинджи алды. Колхозчула (къаллай?) хансны чалдыла. Умар (къаллай?) кёлек киеди.

308-чи иш. Окъугъуз. Киштикчики не этгенин кёрюзген сёзлени тюблерине сыз тарта, хапарчыкыны джазыгъыз.

Хаталы.

Киштикчик столгъа мингенди. Мени оюнчакъларымы чачханды. Айючюкню джыгъылтханды. Къоянчыкыны кёзюн тыр-

нагъанды. Бабушчукъну полгъа атханды. Хаталы мени кёрдю. Къачыб орундукъ тюбюне кирди.

309-чу иш. 1. Хапарчыкъны окъугъуз. Ким? не? къ а л л а й? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени табыб айтыгъыз.

Октябрятла.

Джыйылыу болду. Октябрятланы кёкюреклеринде кызыл джулдузчукълары. Бары ариу кийиниб. Умарны джангы кёк кёлеги. Халиматны акъ хотасы. Октябрятла азбарчыкъла айтадыла, джырлайдыла, тепсейдиле. Андан сора бары да ойнайдыла.

2. Ким? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюблерине сыз тарта джазыгъыз.

310-чу иш. 1. Элени, сууланы, шахарланы атларында уллу харифлени тюблерине сыз тарта, хапарчыкны джазыгъыз.

Мен Къумуш элде джашайма. Элни къаты бла Къобан суу барады. Джай мен анам бла аммалагъа бардым. Амма Ючкёкенде джашайды. Солтан бла шох болдум. Экибиз да Нарсана шахаргъа бардыкъ.

2. Туугъан элигизни, джашагъан орамыгъызны атларын джазыгъыз.

Нарт сёз:

Кишиге аманлыкъ билме.
Тенгинги ызындан кюлме.

311-чи иш. Джазыгъыз. Бир къауум сёз уллу хариф бла башланыб нек джазылгъанын айтыгъыз.

Бузоулагъа Семенланы Айшат къарайды. Ол иги бузоучуду. Къошбагъа бузоучукъ тууду. Анга Алачыкъ деб атадыла. Бузоу Къошбаны эмерге чабды. Аны Хаулат бла Солтан кёрдюле.

312-чи иш. Окъугъуз, айтымлагъа бёлюгюз. Керекли белгилени сала джазыгъыз.

Арбазда.

Дерсле бошалдыла биз школну арбазына чыкъдыкъ эки къауум болдукъ къыз-

чыкъла арбазны сибирдиле джашчыкъла
хапчюкню тѣкдюле ишни дженгил боша-
дыкъ арбазны кирсиз этдик.

313-чю иш. 1. Окъугъуз.

Багъалы амма!

Окъуу джыл бошалды. Мен экинчи
классха кѣчдюм. Дерследен айырма багъа-
ла алгъанма. Энди иги джаза, окъуй би-
леме. Джай лагерде солурукъма.

Ш е р и ф а.

2. Кимге болса да письмо джазыгъыз.

Терек бачхалада.

Бизни элде терек бахчасы болмагъан
юйдеги джокъду. Къарт тереклени орнуна
джаш терекчикле орнатадыла. Аланы пи-
томникден келтиредиле. Терек бахча, кѣгет
бергенден сора да, элни ариу, хауаны та-
за этеди.

314-чю иш. Окъугъуз. Керекли белгилени сала, ай-
тымланы джазыгъыз.

Кѣгет терекле.

Колхозну бачхасында кѣб тюрлю терек
битеди алма кертме шаптал балий къара

эрик сары эрик къоз терекле алмала бла кертмелени бир къаууму дженгил бишеди къачда бишгенлери джазгъа дери сакълануучулары да бардыла.

315-чи иш. Окъугъуз. Сизни элни тегерегинде тау кегетледен къайсылары битедиле? Юйде соруб, атларын джазыб келигиз аланы.

Тау кегетле.

Бизни областны джерлеринде, чегетледе кёб тюрлю кегет битеди. Джай кезюуде аланы джыйыб, кышха хазырлайдыла, варенье, джем, кегет суу этедиле аладан.

316-чы иш. Юйде соруб, тахта кегетлени атларын джазыб келигиз. Сиз къайсы тахта кегетлени битдиресиз?

Тахта кегетле.

Терекледе, кёкенледе ёсген кегетледен башха, тахталада, бачхалада ёсген кегетле да боладыла. Адамны джашауунда аланы магъанасы уллуду.

317-чи иш. Окъугъуз.

Кегетни хайыры.

Адамны саулугъуна кегетни, хайыры бек уллуду. Кегетлени не тюрлюсюнде да

саулукънұ бегитген затла бардыла. Алагъа витамин дейдиле. Къара дугъумда, ит бурунда, тюртюде артыкъ да кѣб боладыла бек хайырлы витаминле.

318-чи иш. Окъугъуз. Джай не этеригизни юсюнден юйде хапарчыкъ джазыб келигиз.

Къошда.

Мен каникулланы кѣзюююнде атам бла къошха чыгъарыкъма. Биргебизге гитче къарнашчыгъым Азал да барлыкъды. Анга алты джыл болгъанды. Экибиз да бузоулань кютерикбиз.

319-чу иш. Окъугъуз. Хапарчыкъда халатланы тюзетигиз. Керекли джерине тыйгъыч белгиле салыгъыз.

Элде.

Биз къошха кетсек анам къатыш уллу къарнашларым ахмат бла башир гитче эгешчигим апсат юйде къаллыкъдыла къарнашларым совхозда силос хазырларыкъдыла бичен чаллыкъдыла апсат анама болушурукъду артда дырын джыярыкъды.

Сёзлюк.

Ата джурт	джассы	къая
айю	джаякъ	къоз
акка	джиб	къоюн
апрель	джоппу	къоян
амма	джыйын	къууанч
аскер	джыккыр	къыпты
аякъ	джырна	къысхач
багъыр	джууукъ	лагерь
баур	джюджек	Ленинград
белибау	джюн	лыппыр
больница	дуппур	лыхтын
боюн	ёпке	мая
вагон	завод	мийик
витамин	зауукъ	мияла
вожатый	зыккыл	мюйюз
гаккы	зукку	мюйюш
галстук	ийне	ногъана
гебенек	ийис	номер
гёбелекке	ийнек	нохта
гёзен	ингир	отряд
гёзет	исси	оюн
гокка	капна	пальто
гырмык	керки	письмо
декабрь	кийиз	питомник
джамчы	кийим	союм
джангур	киштик	Согъум
джаныуар	къаб	суусуз

сууукъ
съезд
сюрме
Совет Аскер
сюек
тамбла
тапха
тапхыр
тауукъ
тетрадь
тѣппе
туякъ
тюлкю

тынгылы
устаз
уста
уюкъ
уя
фатеген
фонарь
форма
хайуан
хаух
хызен
хыре
чаппа

чокка
чоюн
чыпчыкъ
чюй
шаптал
шкаф
шкилди
элли
энишге
юлгю
юлюш
январь
ящик

БАШЛАРЫ.

1. Айтым, сёз, таууш, хариф	4
2. Ачыкъ харифле	10
3. Тунакы харифле	16
4. Бёлюмле	20
5. Сёзлени кёчюрюу	24
6. Э—е харифле	31
7. Е хариф	33
8. Ы хариф	36
9. Ю хариф	39
10. Я хариф	43
11. Тунакы тауушла бла харифле б—п	45
12. Тунакы тауушла бла харифле д—т	48
13. Тунакы тауушла бла харифле з—с	51
14. Тунакы тауушла бла харифле н—нг	54
15. Тунакы тауушла бла харифле дж—ч	57
16. Къаты эмда джумушакъ белгиле ъ—ь	60
17. Басым	62
18. Къарачай алфавит	66
19. Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзле (затны аты)	70
20. Къаллай? Неллай? деген соруулагъа джууаб этген сёзле (затны сыфаты)	77
21. Не этеди? деген соруугъа джууаб берген сёзле (затны иши)	82

22. Адамланы атларын, тукъумларын уллу хари- риф бла башлаб джазыу	89
23. Хайуанлагъа, джаныуарлагъа аталгъан атла- да уллу харифле	94
24. Шахарланы, эллени, сууланы атларында уллу харифле	99
25. Айтым	105
26. Джылны ичинде окъулгъанны къайтарыу .	114

Чотчаев Шакман Магомедович
Ближготов Исса Шогайбович

КАРАЧАЕВСКИЙ ЯЗЫК

(грамматика, правописание, развитие речи)

Учебник для 1-го класса начальной школы

На карачаевском языке

Редактор А. Д. Баучиев
Художник Н. Г. Крицкий
Худ. редактор М. П. Бертник
Техн. редактор Г. М. Хомякова
Корректор К. А.-К. Салпагарова

Подписано в печать 25.05.81.
Формат 70x90¹/₁₆.
Бумага офсетная № 1.
Гарнитура школьная. Печать офсетная.
Усл. п. л. 9,9. Уч.-изд. л. 5.
Тираж 3 000 экз. Заказ № 3274. Цена 20 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
357100, Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати.

Ставропольская краевая типография
управления издательств, полиграфии
и книжной торговли Ставропольского крайисполкома,
355000, Ставрополь, Артема, 18.

20 коп.